

BORSOS BALÁZS

AZ EURÓPAI NÉPRAJZI ATLASZOK SZÁMÍTÓGÉPES FELDOLGOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEIRŐL

A 20. század második felében az európai néprajztudomány egyik nagy vállalkozásának a különböző nemzeti néprajzi atlaszok megalkotása és ezek munkálataira alapozva egy Európai Néprajzi Atlasz elkészítése tekinthető. A nagyralátó tervek azonban csak félig sikerültek. Bár az atlaszmunkálatokban érdekelt néprajzkutatók első, 1958-as linzi konferenciájuk (BRATANIC–BURGSTALLER, 1959) óta hivatalos keretben évtizedeken keresztül 3-5 évente összegyűltek, hogy a nemzeti néprajzi atlaszok munkálatairól beszámoljanak, illetve elméleti és gyakorlati alapvetést dolgozzanak ki az Európai Néprajzi Atlasz számára, ma már szomorúan rögzíthető: ez utóbbi vállalkozás kudarcba fulladt, miután – hatalmas előkészítő munka ellenére is – csupán egyetlen térképlapja készült el (ZENDER, 1980),¹ és a nemzeti néprajzi atlaszok közül is csak néhány tekinthető lezártnak (és tekintik annak készítői), több ország esetében a munka torzóban maradt, illetve csak a próbalapok elkészítésére futotta.

A néprajzi atlaszok készítését elsősorban az motiválta, hogy egyes (és lehetőleg nagy számú) néprajzi jelenségek területi változatait egységes szerkesztési elvek alapján térképen ábrázoljanak, és így az adott kultúra térbeli tagolódására vonatkozóan következtetéseket vonjanak le. Ez a feldolgozó munka azonban elsősorban az egyes jelenségekre vonatkozóan, és az atlaszok kommentárköteteteiben látott napvilágot, több térképlap összehasonlítására alapozott munka (a térképlapok egymásra vetítésének nehézségei miatt) csak igen korlátozott számban készült (pl. GAJEK, 1976; TALVE, 1973/74; WEISS, 1952), egy atlasz teljes kiértékelését pedig csupán a szlovák atlasz készítői kísérelték meg. Rendelkezésünkre áll tehát egy óriási munkával elkészített értékes adatbázis, amelynek kiaknázására alig-alig történt kísérlet.

A néprajztudomány számára a komputerkorszak új lehetőséget teremtett. A térképlapok egymásra vetítése és így az atlaszok alapvető célja, a kultúra területi tagolódásának vizsgálata számítógépes feldolgozás segítségével sokkal könnyebbé

¹ Az Európai Néprajzi Atlasz kudarcát hosszan elemzi Rooijackers and Meurkens (2000, különösen 79ff) a *Het Bureau* (A hivatal) című kulcsregény kapcsán, amelyet az Európai Atlaszbizottság egyik prominens tagja, J. J. Voskuil írt. Ő a problémák háttérében generációs ellentétet sejt, nézetét azonban nem osztja mindenki (lásd Cox, 1988).

válhat, mert a megfelelően digitalizált anyagon elvégezhető olyan csoportosítási eljárás (klaszteranalízis), amely a területi tagolódás képét megrajzolhatja. Jelen sorok írója az utóbbi években elvégezte a Magyar Néprajzi Atlasz (MNA) számítógépes feldolgozását, s az elméleti alapvetést és az első eredményeket több tanulmányban nyilvánosságra hozta (BORSOS, 2000, 2000/2001, 2001a, 2003).² A magyar anyagon szerzett tapasztalatokra alapozva egy másik nemzeti atlasz, jelesül a Német Néprajzi Atlasz (ADV) anyagán is próbavizsgálatot végzett, amelynek eredménye (BORSOS, 2001b, 2001c, 2005) igazolta, hogy az alkalmazott módszertan – bizonyos korlátok között – nem magyar anyagra is adaptálható.³ Mivel az európai néprajzi atlaszokat tekintve a fenti két atlasz szinte két végpontot képvisel, tehát alapvetésüket, gyűjtési és térképezési módszerüket, valamint az ábrázolt kulturális jelenségeket illetően meglehetősen eltérnek egymástól, jó okkal feltételezhető, hogy a magyar atlaszra kidolgozott és a német atlaszon tesztelt módszertan további, európai nemzeti néprajzi atlasz számítógépes feldolgozására és elemzésére is alkalmas. Jelen tanulmány a kidolgozott módszertan alkalmazhatóságának szempontjai alapján elemzi a nemzeti néprajzi atlaszokat.⁴

A VIZSGÁLATBA BEVONT NÉPRAJZI ATLASZOK

A használt módszertan lehetőségei miatt a vizsgálatba bevont atlaszok számát bizonyos szempontokból korlátozni kellett: elsősorban azokat a munkákat vettem figyelembe, amelyek a néprajzi atlaszok alapvető funkcióját betöltik, nevezetesen, hogy egy adott időpontra vagy rövid időintervallumra jellemző, meghatározott kulturális jelenségek változatainak térbeli eloszlását mutatják be, amelyhez az adatokat célzottan gyűjtötték és azonos szerkesztési alapelveknek megfelelően dolgozták fel. Emiatt nem kerültek be a vizsgált atlaszok körébe a magukat történeti néprajzi atlasznak nevező munkák, amelyek elsősorban a táji tagolódás történeti vetületét domborították ki (pl. TERENCEVA et al. 1985/86), illetve a nyelvtudomány által kidolgozott nyelvészeti-néprajzi atlaszok, amelyek nem a néprajz, hanem a lingvisztika szempontjai alapján készültek (legismertebb példák, a francia nyelvterület régióit átfogó atlaszszorozat, vagy az úttörő munka, JABERG és JUD [1928–1940] olasz és dél-svájci atlasza). A vizsgálat tárgyát tehát elsősorban a nevükben is Néprajzi Atlaszként megjelenő munkák képezik: egy kivétellel: a Cseh Néprajzi Atlasz

² A munkát az OTKA F 017986 programja, valamint a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

³ Ez a vizsgálat az Alexander von Humboldt Alapítvány támogatásával 2000 és 2001 folyamán készült a bonni Rheinischen Friedrich Wilhelm Egyetem Néprajzi Tanszékén, H. L. Cox professzor témavezetésével és G. Hirschfelder, R. Möller, valamint Zöldi I. segítségével.

⁴ Ezt a munkát a Humboldt Ösztöndíj három hónapos újrafelvétele segítségével 2004 nyarán végeztem el ugyancsak a bonni egyetemen, témavezetőm azonban az időközben nyugalomba vonult Cox professzor helyett a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem Német Intézete Kulturális Antropológia/Néprajz Tanszékének vezetője, Michael Simon professzor volt.

ugyanis neve ellenére kizárólag történeti-néprajzi anyaggal foglalkozik. Mindazonáltal föl kell hívni a figyelmet, hogy a nevükben néprajzi atlaszként meghatározott munkák is számos olyan térképlapot tartalmaznak, amelyek egyrészt egyes néprajzi objektumok területenként eltérő nevét rögzítik, tehát nyelvi lapoknak tekinthetők, másrészt egyes kulturális jelenségek történeti változásával foglalkoznak, illetve a felvett jelenségeket nem egyetlen időmetszetben ábrázolják. Ezek azonban – bár jelentős arányt képviselnek – egyik esetben sem tekinthetők az adott atlaszban megjelent lapok többségének, s emiatt – noha e problémát az elemzésben figyelembe kell venni – nem indokolt további atlaszok kizárása. Problematikus mindazonáltal a finn atlasz szerepeltetése, mert az egyes térképlapok (bár számos közülük a többi atlaszban is általánosnak mondható 19–20. század fordulója állapotát rögzíti) igen változatos időmetszeteket képviselnek. Néhány, csak próbálapokig jutott vállalkozás (jugoszláv, görög atlasz), illetve az idejekorán lezárt (mert csak a hiedelmekkel foglalkozó) holland atlasz az elemzésben természetesen csak korlátozottan szerepel. Az alapvizsgálat tehát a fenti három „atlasztöredéken” kívül (névsorban) a finn, a lengyel, a magyar, a német, az osztrák, a svájci, a svéd és a szlovák atlaszszal foglalkozik.⁵

AZ ATLASZOK TÉRKÉPLAPJAI

Az összehasonlítás során mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az atlaszok nem egyszerre készültek, az úttörő vállalkozás, a német atlasz első kötete 1937-ben, az eddigi legutolsó lezártnak tekintett atlaszkötet (a finn atlasz 2. kötete német nyelven) 2000-ben jelent meg.⁶ Ennek következtében számos problémát, amely a korai atlaszok (D, CH, A) esetében előképek híján fölmerülhetett, a korábbi tapasztalatokat hasznosító, a 20. század végén megjelent atlaszok (SK, H) már figyelembe tudtak venni, és megoldást is találhattak. Ezek közül a szlovák atlasz tekinthető talán a legátfogóbb, a rokon területekre is kitekintő műnek, míg a magyar a leg részletesebb, leginkább egységes, és emiatt számítógépen a legkönnyebben feldolgozható valamennyi európai néprajzi atlasz közül. Ez utóbbi tény magyarázhatja, hogy tudomásom szerint csupán a magyar atlaszra vonatkozóan készült olyan számítógépes feldolgozás, amely klaszteranalízist végzett, és ezen keresztül a népi kultúra területi tagolódását vizsgálta. (Ugyanezt a munkát a szlovák néprajzi atlaszban az

⁵ A továbbiakban az egyes atlaszokra való hivatkozás során nem azok hivatalos rövidítése (MNA, ADV, AÖV, PAE stb.) szerepel, hanem a könnyebb azonosíthatóság érdekében a nemzetközileg elfogadott autójelzés (A fenti példák alapján: H, D, A, PL).

⁶ Ténylegesen legutoljára, 2003/2005-ben a Román Néprajzi Atlasz első két, településsel, építkezéssel, illetve a gazdálkodással, közlekedéssel foglalkozó kötete jelent meg. Az atlasz a tervek szerint 5 kötetből áll majd, amelyek a továbbiakban a III. Technika, IV. Népművészet, Viselet, V. Szokások, Mitológia témaköröket mutatják be. Mivel a munka így az elemzésbe nem vonható még be, adatai a táblázatokban szerepelnek, de a fő szövegben csak elvétve van rá hivatkozás.

egy részterképek kiértékelésével hagyományos módon végezték el, és – a többi atlasztól eltérően – az értékelő térképeket is fölvetették az atlasz lapjai közé. Ezáltal valamennyi atlasz közül ez a munka tekinthető a leginkább befejezettnek.)

A magyar anyagra kidolgozott számítógépes adatbázis szerkezete szerint az adatokat két szinten kódolva veszi fel. Először az egyes gyűjtőpontok kerülnek egy alaptérképre függőleges és vízszintes koordinátáknak megfelelően. Az egyes térképeken bemutatott jelenségek összes változatát szintén kódolni kell, s aztán valamennyi térképlap esetében az adott kódokat a gyűjtőpontok kódjaihoz rendelni. Látható, hogy így egy képzetes tér keletkezik, ezért magához az elemzéshez nem, csupán az elemzések eredményeinek esetleges ábrázolásához szükséges újra figyelembe venni az egyes atlaszok térképezési módszereit. Az adatbázis kialakításához sem kell az adott térképek méretarányát figyelembe venni, mivel a vízszintes és függőleges koordináták, amelyek mentén a gyűjtőpontokat elhelyezzük, tetszés szerint bővíthetők. Így tehát az, hogy például a magyar és a német atlasz fő térképei egyaránt 1 : 2 000 000 méretarányban jelentek meg, a kódolást nem könnyíti meg, mint ahogy az sem okoz nehézséget, hogy a német atlaszban egyes kevésbé elterjedt, és emiatt kevesebb jellel bemutatható kulturális jelenségeket 1 : 4 000 000 méretarányban mutattak be. A méretarány anyagfüggő váltakozása a többi atlasznál is gyakori, csupán a magyar és a svájci atlasz ábrázolja a jelenségeket következetesen egyetlen méretarányban.⁷

A jelenleg legtöbb megjelent térképlappal (634) rendelkező magyar atlasz anyagán elvégzett tagolódásvizsgálat a mikrorégiók szintjén (40-80 régió) is kompakt egységeket mutatott ki, illetve a néhány területileg széteső klaszter esetében az eltérések módszertani, történeti vagy néprajzi érvekkel aránylag jól magyarázhatók. A német atlasz anyagán, a Rajna-vidék területén 58 térkép bevonásával végzett próbaelemzés azonban már a közepes nagyságú régiók szintjén (14-15 régió) is több, területileg széteső klasztert határozott meg (BORSOS, 2001c, 37). Mind ebből levonható az az előzetes következtetés, hogy tudományos szempontból értékelhető eredményt legfeljebb akkor érhetünk el a többi atlasz esetében, ha az elemzésbe legalább 50 lapot vonhatunk be. Ilyen nagyszámú térképlap azonban csak a fent már felsorolt nyolc atlasz esetében áll rendelkezésre. Figyelembe kell azonban azt is venni, hogy a kinyomtatott térképek száma nem feltétlenül (sőt egyetlen esetben sem) egyezik meg az ábrázolt kulturális jelenségek számával. Egyrészt vannak olyan lapok, amelyek a kultúra egyes fontos elemeinek részleteit tárgyalják, illetve a kötetek bemutatnak olyan jelenségeket is, amelyek összes variánsa csak több térképlapon volt ábrázolható. Ilyen esetekben az adatbázisba fölvehető kulturális jelenségek száma csökken. Másrészt legtöbb atlaszban akadnak olyan térképlapok, amelyek (valószínűleg elsősorban helytakarékosági okból) több jelenséget ábrázolnak. Ezek sokszor nem egyes jelenségek variációit, hanem egyes jelenségek meglétét vagy meg nem létét mutatják be. Ilyen esetekben tehát az adatbázisba felvehető kulturális jelenségek száma nő, még ha az igen/nem választás miatt csak csekélyebb tájékoztatást adnak is az adott kultúra területi tagolódásáról. Az atla-

⁷ A svájci atlaszé 1 : 1 000 000.

szokban akadnak segédterképek, illusztratív és informatív, illetve elemző térképek is, sőt az osztrák atlaszban a képmelléleteket is az atlaszlapok közé számolták. Azt, hogy az egyes atlaszok végül hány kulturális jelenséget ábrázolnak, az 1. táblázat mutatja. Ez sem fedi azonban az elemzésbe ténylegesen bevonható jelenségek számát, mert lehetséges, hogy egyes jelenségeket nem az atlasz elkészítését célzó, egy időmetszetet képviselő gyűjtés adataiból, hanem más, elsősorban archív források, vagy a szakirodalom feldolgozása révén készítették, amellyel informatívabbá, komplexebbé kívánták tenni az adott művet. A legjobb példa az osztrák atlasz, amelyre szinte mindaz jellemző, amelyet fentebb felsoroltunk. Összesen 116 lapból áll, azonban ezek közül 16 képmelléklet, az összesen 147 térképből 22 segédterkép, 7 illusztratív, illetve információs lap, ám összesen így is 118 jelenséget ábrázol, köztük azonban 19 adatait nem az atlasz elkészítését szolgáló gyűjtésből vették. Nagyobb léptékben hasonló a szlovák atlasz, amelynek összesen 519 lapja közül 22 információs és 37 értékelő lap, és a maradék 460-ból csupán 347 adatai származnak a gyűjtésből, és további 10-é az anyag feldolgozását szolgáló ankétokról, míg 103 lap adatait más forrásból szerezték be.⁸ A gyűjtés anyagából azonban így is 479 kulturális jelenség területi tagolódását mutatják be. Egy jövődöbéli kódolásnak atlaszonként, illetve térképenként kell mérlegelnie, hogy szét kívánja-e bontani az egy lapon ábrázolt jelenségcsoportokat, vagy pedig ragaszkodik a számítógépes adatbázisban is az egy az egyben kódoláshoz. Ez utóbbi módszernek előnye, hogy jóval egyszerűbb, s mivel ilyen esetekben általában rokon jelenségeket ábrázolnak a lapok, a területi tagolódás is hasonló képet mutat. Abban az esetben azonban, ha ugyanaz a jelenség több lapon ábrázolódik az egyszerűbb térképi megjelenítés miatt a számítógépes adatbázisban célszerűnek tűnik összevonni. Ezt az elvet követte a szerző a német atlasz próbavizsgálata során, mivel ott az 58 vizsgált lap közül 9 ilyen összevonást tartalmazott. Ezt az elvet azért is érdemes volt követni, mert az ilyen összevont adatú térképek magában a német atlaszban is szerepeltek: csak olvashatatlanul. Így tehát az elemzés követte az atlasz struktúráját. Ugyanígy követte a magyar atlaszban is, ám ez épp az ellenkezőjét jelentette: több lapra kiterjedő jelenségek külön-külön ábrázolását. Mivel azonban ezek a magyar atlaszban az anyag alig 1%-át alkották, ez a megoldás az elemzés eredményét aligha befolyásolta, az eredeti struktúra megtartásával azonban a nyomtatott anyaggal egybevágo digitális változatot lehetett létrehozni.

A GYŰJTÉSI MÓDSZER ÉS A GYŰJTŐPONTOK MEGHATÁROZÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA

Azokat az adatokat, amelyeket az atlaszok szerkesztői nem archív vagy szakirodalmi forrásokból vettek, valamilyen módon meghatározott gyűjtőpontokról általában kérdőívek segítségével szerezték be. Mind a gyűjtés módszere, mind a gyűjtőpontok meghatározása alapvetően kétféle módon történt, de ezek egymással össze-

⁸ Ezeket nem is a gyűjtőpontokat tartalmazó alaptérképen ábrázolták.

1. táblázat¹

Szemponctok	A	CH	CZ	D	FIN
Ábrázolt időszakasz	20/1	1937–42		1928–35	I. vh. előtt
Nem ezt az időszakot vagy időbeli változást ábrázoló térképek (t) vagy jelenségek (j)	10	17		2	?
Lapok (vagy térképek) száma	116 lap (147 térkép)	284+5		204	183
Térképezett kulturális jelenségek száma	118	346		171	211
Térképezett nyelvi jelenségek száma (Wörter und Sachen)	11	70		41	10
Nyelvi jelenségek aránya (%)	10	20		24	5
Gyűjtőpontok száma	2377	387+27		cca. 20 000	585
Fedettség (km ² /p)	10–20	107		80	500–600
Adatsűrűség (lakosság/szám/gyűjtőpont)	3200	16 000		4000	8500
Térképezési módszer/felület (f) vagy pont (p)	p (f)	p		p	p + f
Elemek definiálása az analízisben: tényleges (t) vagy „virtuális gyűjtőpont” (v)	v	t		v	t
Koordináta-rendszer típusa (több-szintes kód [k]; oszlop/sor [o/s]; szám/név [n])	k	n		k	n
Gyűjtési módszer: levelező (L); szakértő (S)	L (S)	S		L	L
A térképek nyelve (Cím)	D	D; F		D	FIN D; GB
A térképek nyelve (Jelmagyarázat)	D	D; F		D	FIN; (D; GB)
0 adatok: túl sok 0 adat, túl kevés lap (igen/nem)	n	n		n	n

¹A táblázat adatainak forrása a szerző saját számításai mellett a zágrábi etnokartográfiai konferencia kiadványában (BERICHTE, 1968, 75–105), illetve az egyes atlaszokban megjelentetett adatösszesítések.

²Mivel az öt kötetesre tervezett Román Néprajzi Atlasznak 2006 júniusáig csak az első két kötete jelent meg, ebben az esetben a táblázatban nem a térképezett kulturális jelenségek, hanem az atlasz első kötetében közzétett tervezett térképszámok szerepelnek. Ezek azonban nem pontosak, csak iránymutatók, a 2. kötet-

Néprajzi atlaszok elemzési szempontjai

GR	H	NL	PL	RO ²	S	SK	YU
	1900–1910	20. sz. közepe	19/20	1900 ill. 1972–82	1850–1900	20/1	
	58 +11	0	58		?	107t (68j)	
4	634	30	355	539	99	519	8+7
4	627	28	374	(535)	100	479	8+7
–	164	3	85		4	82	1
	26	10	23		2,5	17	7
	417	1500	332+13	536	?	250	3320
	500	20	900	450	400–500	200	100
	35 000	13 000	100 000	45 000	?	20 000	7500
	p (f)	p	p + f	p	p	p + f	p
	t	t	t	t	v	t	t
	o/s	n	o/s	n	o/s	n	k
	S	L (S)	S	S	L	S	L (S)
	H; D; GB	NL	PL; GB	RO; GB; F; D	S; GB	SK; D; RU	YU; D
	H; D	NL	PL	RO; GB; F; D	S	SK; (D) ³	YU?
	n	i	n	n	i	n	

ben a terv szerint (GHINOIU, 2003, 20) a következő térképszámok voltak: Földművelés 41, Állattartás: 25, Gyűjtögetés: 0, Selyemhernyó-tenyésztés: 3, Méhészet: 4, Vadászat: 3, Halászat: 10, Közlekedés: 13, Kereskedelem: 0, Táplálkozás: 29 lap. Ehhez képest a 2. kötet tényleges térképszámái sorrendben: 60, 25, 5, 2, 3, 5, 12, 9, 3, 0. A kétféle számolás keveredését elkerülendő a táblázatokban végig a tervezett térképszámok szerepelnek.

³Külön füzetben megjelentetve.

függtek. Ha azt tűzték ki alapvető célnak, hogy a vizsgált területről minél teljesebb és minél részletesebb képet kapjanak, a lehető legtöbb helyről igyekeztek begyűjteni az információt. Így a német atlasz szerkesztői 20–23 000 gyűjtőpontot vettek föl az adatbázisukba, ez körülbelül negyede volt azon településeknek, ahol népis-kola működött. E kiterjedt gyűjtőmunka elvégzéséhez azonban természetesen nem álltak rendelkezésükre a néprajz területén képzett gyűjtők, ezért ők az úgynevezett levelező módszert választották, a 243 kérdést és számtalan mellékkérdést tartalmazó kérdőívet helyi önkéntes segítőknek (általában tanítóknak, tisztségviselőknek) küldték ki.⁹ A kérdőíveket ezek a levelezők töltötték ki és küldték vissza (ha visszaküldték).¹⁰ A finn és a svéd atlasz készítői gyakran archív forrásból dolgoztak, ezek kiegészítésére azonban gyűjtési adatokra is szükség volt. Ők szintén a levelező módszert választották, a németektől eltérően azonban nem az iskolákat, hanem az egyházkerületeket vették a gyűjtőpontok alapjául (JANNON–NYMAN, 1968, 99 és VUORELA, 1968, 84).¹¹ A német anyaghoz hasonlóan a jóval kisebb területű Ausztriában is az iskolákat tartalmazó településeket (2377) célozták meg, ám ha a levelezők elégtelen vagy ellentmondásos anyagot küldtek vissza, szakemberek végeztek az adott területen pótgűjtést (WOLFRAM, 1968, 93).

A szakemberek végezte gyűjtés nyilvánvalóan sokkal megbízhatóbb adatokat szolgáltat, mint a levelezők által visszaküldött kérdőívek. Mivel azonban szakképzett etnográfusból jóval kevesebb állhat az atlaszszerkesztők rendelkezésére, mint önkéntes vagy kevésbé önkéntes laikus adatgyűjtő, az atlasz belátható időn belül való elkészítéséhez a gyűjtőpontok számát csökkenteni kell. Olyan településeket kell meghatározni, amelyek a környezetük kultúráját jól reprezentálják, tehát egyetlen helység adatai így nagyobb területre is kivetíthetők lehetnek. A településeket olyan sűrűségben kell meghatározni, hogy az olvasható térképi ábrázolás, a felmérhetőség és a kultúra tagoltsága kimutathatóságára való igény mind kielégíthető legyen. A kutatópontok meghatározása során azonban így sem küszöbölhető ki a korábbi kutatás eredményeinek egyoldalúságát képviselő szubjektív elem,

⁹ Michael Simon regionális elemzésében, amely a két háború közötti Németország területének kb. egynegyedére terjedt ki, úgy találta, hogy a levelezők 75%-a az oktatásban működött (SIMON, 2003, 126)

¹⁰ Az ADV számítógépes feldolgozásának lehetőségével foglalkozó munkájában Georg Kehren kimutatta, hogy a visszaküldött kérdőívek száma jóval kisebb, mint a kiküldöttek. A próbaelemzésben (BORSOS, 2001b, c, 2005) szereplő Rajna-vidékre 1930 és 1935 között az öt kérdőívet 1600–2000 példányban küldték ki. Ezzel szemben az elsőből 1815, a másodikból 1419, a harmadikból 1395, a negyedikből 1279, az ötödikből pedig csupán 1158 érkezett vissza. A közel kétezer település közül mindössze 695, azaz alig harmaduk esetében érkezett vissza mind az öt kérdőív (KEHREN, 1994, 100–102). És bár a 695 település területileg aránylag egyenletesen oszlik el (KEHREN, 1994, 223) tehát a befutott anyag statisztikailag használható lenne, mindez nem jelenti azt, hogy visszaérkezett kérdőívben meg is válaszoltak minden kérdést, illetve, hogy a feleletek szakmai szempontból elfogadhatók.

¹¹ Finnországban 585 egyházkerület adatait gyűjtötték össze (az egyes kerületeket, különösen északon a gyűjtés során tovább tagolták) (SARMELA, 2000, 306–311). Svédországban szintén több száz gyülekezettől szereztek be az adatokat (a svéd atlaszban nincs részletes regiszter).

amelyet az adatok elemzése során figyelembe kell venni (BARABÁS, 1963, 166). A levelező és kutatómódszer összehasonlítását „objektív és mindenre kiterjedő” (COX–ZENDER, 1998, 166) módon a Svájci Néprajzi Atlasz szerkesztője, Richard Weiss végezte el (WEISS, 1950, 19–22). Ennek eredményeként a svájci atlaszban a kiválasztott kutatópontok szakemberekkel való felmérése mellett döntöttek, akár csak a későbbiek során lengyel, román, szlovák és magyar kollégáik.¹²

A kutatómódszer további előnyének tűnik, hogy a kifinomultabb felvétel miatt az ily módon készült atlaszok tartalmazzák a legtöbb térképlapot.¹³ Ugyanakkor területileg jóval kisebb felbontású képet ad a vizsgált kultúráról, mint a levelező módszer. Figyelembe veendő azonban az is, hogy a gyűjtőpontok számának növelése és a használható térkép készítése egymás ellen hat. Jó példa erre a német atlasz, amelyen egy 0,25 cm²-es mezőben akár 10–20 jel is zsúfolódik, és ez már az olvashatóságot és az adatok értelmezését rontja. Azt, hogy a kulturális jelenségek területi tagolódását végül milyen területi sűrűséggel mutatják be az egyes atlaszok, a 1. táblázat tartalmazza. Figyelembe kell azonban venni, hogy ezek az adatok önmagukban, értelmezés nélkül megtévesztőek, mert az egyes országokban a lakott és kevésbé lakott területek aránya eltérhet, ahogy erre az 1966-os zágrábi konferenciára készült összefoglalókban többen is felhívták a figyelmet. A hegyes országokban (Ausztria, Svájc) a sűrűn lakott völgyekkel, alföldi területekkel ellentétben állnak a lakatlan hegyek, ahogy Finn- és Svédországban is eltorzítja az arányt a ritkán lakott északi vidék. Így is látható azonban, hogy valójában a két különböző módszerrel készült atlaszok csak egymással vethetők össze. A terület/kutatópont arányt kiegészítheti, ha a kutatópontok számát a lakossághoz viszonyítjuk. Ez a szám azonban természetesen nem tudja a település-földrajzi különbségeket érzékelteni. A durva összevetésből annyi mindenképpen leszűrhető, hogy a legsűrűbb hálóval a levelező módszert választók közül az osztrák, a kutatómódszert választók közül a svájci szerkesztők dolgoztak. Ennek magyarázata a természet- és településföldrajzban kereshető, a völgyek általában aprófalvakat tartalmaznak, illetve a természeti akadályok miatt kis területen belül is sajátos, eltérő kulturális vonások alakulhattak ki, amit a kutatópontok definiálóinak figyelembe kellett venniük. A legkisebb fedettség természetesen a nagyobb országokban (PL, illetve S, FIN) mutatható ki, bár e két utóbbi esetén a lakosságra vetített arányt is tekintve a felmérés aránylag sűrűnek mondható.

Az adatok megbízhatóságát illetően tehát a szakértők által gyűjtött anyagra (CH, H, PL, RO, SK) jobban lehet támaszkodni, és kisebb a probléma ott is, ahol a levelezőket csak az archív források adatainak kiegészítésére kérték fel (FIN, S és

¹² A torzóban maradt jugoszláv és az idejekorán lezárt holland atlaszban a két módszer együttes alkalmazását tervezték, illetve végezték el: az elsőben 3320, a másodikban 1500 településen, azaz 100, illetve 20 km²-re jutott egy-egy kutatópont.

¹³ Jelenleg a magyar atlasz a legerjedelmesebb, de ha napvilágot látna a nyomtatásban már megjelent 355 térképen túl a már elkészült további 270 lap (és a még tervezett 275) (BOHDANOWICZ, 1993, 33), a lengyel atlasz tartalmazná a legtöbb (900) lapot, és így a leginkább részletes képet adná egy nép kultúrájának területi tagolódásáról.

kisebb részben A). Ebben a tekintetben tehát a levelező módszer mintapéldájának tekinthető német atlasz a legproblémásabb: Georg KEHREN (1994, 40–91) a Rajna-vidéket érintő elemzésében kimutatta, hogy az adatközlő foglalkozása, származási helye, sőt politikai beállítottsága is erőteljesen befolyásolhatta az adatok milyenségét és minőségét. Más területen a kép nem ilyen egyértelmű: Michael Simon közép-németországi vizsgálata szerint – legalábbis a népi gyógyászatra vonatkozóan – a levelezők válaszai megbízhatóak voltak (SIMON, 2003, 255).¹⁴

A gyűjtőmódszerrel és reprezentatív gyűjtőpontok kiválasztásával készült atlaszok esetében azonban probléma lehet, ha az adatokat a gyűjtőpont téves megválasztása befolyásolja. Ha olyan települést választottak ki, amely a környező vidék lakosságát nem jól reprezentálja, még a szakképzett néprajzi gyűjtők által felvett és önmagában kifogástalan adat is hamis képet adhat arról a területről. Még a legújabb és sok vonatkozásban legjobbnak tekinthető szlovák atlaszból is hozhatunk erre példát. Mivel a szlovák atlasz készítői nem a szlovák etnikum, hanem a közígazgatási értelemben vett Szlovákia területét ábrázolták, a magyar lakosságú vidékeken magyar falvakat kellett választaniuk. Ennek ellenére a volt Komárom megyében (ma Nyitra tartomány) bekerült a mintába a szlovák telepesfalu Újgyalla (Dulovce), ami – különösen, mivel a térképek jelentős részén az adatokat felületként ábrázolják – azt a képet sugallja, hogy a falu egész környéke, a Dunáig a szlovák etnikum kulturális jegyeit hordozza. A valóságban azonban Kurtakeszi (Krátke Kesy, ma Marcelháza [Marcelová] része) és részben Ógyalla (Hurbanovo) kivételével az egész környék már a 19. század elején is magyar lakosságú volt.¹⁵

A NÉPRAJZI ATLASZOK EGYOLDALÚSÁGA

Ha a népi kultúra táji tagolódását néprajzi atlaszok térképeinek számítógépes elemzése alapján szeretnénk meghatározni, nem feltétlenül szükséges a lehető legnagyobb számú térképet bevonnunk az elemzésbe: a nagy számok törvénye alapján ez

¹⁴Érdemes megemlíteni, hogy a szakértők sem mindig „objektívek”, adataikat befolyásolhatja, hogy melyik tudományos iskolához tartoznak, illetve az a törekvésük, hogy egyszerű és könnyen feldolgozható adatokat „szállítsanak” (SIMON, 2003, 17).

¹⁵A képet árnyalja, hogy Újgyalla lakosai gyorsan elmagyarosodtak. A Fényes Elek (1851/2: 62) által még tót falunak irt településen az 1910-es népszámlálás több mint 90%-os magyar többséget regisztrált. Az impériumváltás után azonban visszaszlovákosodtak, és Újgyalla jelenleg is szlovák településként tartható számon. Mivel a legtöbb térkép a szlovák néprajzi atlaszban is az 1900 környéki kulturális képet igyekszik ábrázolni, különösen rossz választásnak tűnik egy identitását ilyen gyorsan változtató települést gyűjtőpontként meghatározni. Ugyancsak érthetetlen választásnak tűnik a Román Néprajzi Atlaszban (amely deklaráltan csak a Románia területén élő román néppel foglalkozik (GHINOIU, 2003, 18–19) beválogatni a gyűjtőpontok közé Kászonimpért, a maga 99%-ban magyar lakosságával (1910-es adat). Azért is furcsa ez a döntés, mert a túlnyomó többségében magyarlakta területek korrekten módon üres foltként szerepelnek az atlaszban. A háttérben talán az rejtőzik, hogy a 20%-nyi görög katolikus lakosságot román eredetűnek tartják?

csupán árnyalhatja már a képet. Sokkal fontosabbnak tekinthető, hogy az elemzendő térképek a népi kultúrát lehetőleg minél teljesebben képviseljék. A végeredmény pontossága és relevanciája bizonyos fokig csökkenhet, ha a népi kultúra egyes területei alul- illetve fölülreprezentáltak a mintában. Ez a kérdés a néprajzi atlaszok térképlapjain alapuló tagolódásvizsgálatok esetén különös fontossággal bír, mert egyetlen európai néprajzi atlasz sem fedti le a népi kultúra egészét. Például a magyar atlasz esetében a lapok többsége az anyagi kultúra egyes jelenségeit mutatja be, míg a kultúra olyan fontos és sok esetben markáns táji különbségeket mutató ágai, mint a népművészet, szövegfolklor, zene, tánc és népi játékok alig vagy egyáltalán nem jelennek meg. Ezt részben az okozhatja, hogy az anyagi kultúra elemei általában kevesebb változatban léteznek, s emiatt a variánsokat könnyebb típusokba szedni és térképen ábrázolni, mint a szövegfolklor vagy a néphit jelenségei esetében (KÓSA, 1975, 45; 1998, 59).¹⁶ Az előző mondat valóságértelmét nem vitatva meg kell azonban állapítani, hogy több (tipikusan a német nyelvterületet [A, D, CH] képviselő atlaszban) ábrázolt jelenségek elsősorban mégis a néphit és népszokás területét képviselik, az anyagi kultúra sokkal kisebb szerepet kapott (Cox, 1984, 40).¹⁷ Az atlaszok eltérő szerkezete és súlyozása tehát inkább történeti és tudományfejlődési (konceptcionális) eltéréseket takar. A német nyelvterületen korábban lezajlott polgárosodás elsősorban az anyagi kultúra egységesebbé válásával járt, ráadásul az 1930-as években a német néprajztudomány ideológiai és tudománytörténeti szempontok miatt az úgynevezett „szellemi kultúra” (geistige Volkskultur) vizsgálatát helyezte előtérbe, s ezzel párhuzamosan az anyagi kultúra kutatása visszaszorult. Ha a német tudomány ilyen hatása a svájci és osztrák atlaszra egyértelműen nem is mutatható ki, a polgárosodottság e két országban is sokkal előrehaladottabb volt, mint a kelet-közép-európai államokban. Ez utóbbi vidéken az anyagi kultúra nagyobb szerepét az is magyarázhatja, hogy a második világháborút követően errefelé – szovjet befolyásra – ideológiai okokból a néphit, a népszokás a népi kultúra „kevésbé kívánatos” elemei közé tartozott.¹⁸ Ez utóbbi megállapítással is csínján kell azonban bánni. Igaz ugyan, hogy a lengyel atlasz eddig megjelent lapjai kizárólag az anyagi kultúrával foglalkoznak, ezek azonban csupán a tervezett lapok harmadát jelentik, a többiek fele-fele arányban a társadalmi és a szellemi kultúrát lennének hivatva ábrázolni. A legutoljára, ám még a szocializmus időszakában befejezett közép-európai munka, a szlovák atlasz lapjai pedig szinte kiegyensúlyozottnak tekinthetők: az anyagi kultúra az ábrázolt jelenségek kevesebb mint felét (47%) teszik ki.

¹⁶Jó példával szolgál erre, ha összehasonlítjuk a német atlaszban a változatok számát egyes, az anyagi kultúrával foglalkozó lapokon (NF 33: Kalákamunkában résztvevők száma: 6; NF 61. Szekerek és kocsik: 10) a néphit vagy a szövegfolklor bementő lapokon ábrázolt változatok számával (NF 59–60: Hirtelen csend a társaságban: 108), (NF 54–55: Dalok a katicabogárhoz: 141).

¹⁷A holland atlasz mind a 30 lapja kizárólag a néphittel foglalkozik.

¹⁸Cox, 1999, 241, 243; illetve Cox szóbeli tájékoztatása 2000-ben.

A nemzetközi néprajzi és antropológiai kutatásban egy adott nép kultúrájának jellemzése során (példaként a Levinson főszerkesztésében megjelent tizkötetes Encyclopaedia of World Cultures [1991–96] szerkezetét tekintjük) a következő területeket szokták figyelembe venni: bevezetesként a kultúra neve és önelnevezése, területi elhelyezkedése és eloszlása, népesedés, nyelv, történelem és kulturális kapcsolatok. Az anyagi kultúrát a településsel, építkezéssel és a gazdasággal (önfenntartás, kereskedelem, ipar, munkamegosztás, földhasználat) írják le. A társadalmi életet a rokonság (rokon csoportok, leszármazás, rokon terminológia), a családi élet (házasság, háztartás, örökösödés, szocializáció) és a társadalmi-politikai viszonyok (társadalmi szervezet, politikai szervezet, belső és külső konfliktusok kezelése) bemutatásával jellemzik. A szellemi életet a vallásos hit, a vallási gyakorlat, a ceremóniák (szokások), a művészeti tevékenység, a gyógyítás, a halál és a halál utáni élettel foglalkozó elképzelések ismertetésével mutatják be. Ezekbe a csoportokba sorolódnak be a mindennapi élethez (étkezés, lakás, ruházkodás–viselet, térhasználat, higiénia stb.) tartozó tevékenységek is, noha külön fejezetet nem kaptak. Ez természetesen egy kultúra teljességre törekvő leírását jelenti. Ha a nemzetközi néprajzkutatás ki szeretné jelölni egy népcsoport helyét és kapcsolatait az emberi kultúra egészében, illetve meg kívánja állapítani a kultúrák különböző típusait, azt az összehasonlíthatóság és az egyszerűség kedvéért általában a legalapvetőbb aspektusok, a nyelv, a gazdálkodási típus, valamint a társadalmi és rokonsági viszonyok alapján szokta elvégezni. Bár ez európai tudomány fejlődése a nyelv regionális tagolódásának vizsgálatát külön tudományágba (nyelvföldrajz) osztotta, a néprajzi atlaszok mégis fölhasználják a nyelvi jelenségeket. A tájnyelvi vizsgálatokat végző nyelvföldrajz ebben az esetben a néprajzi kutatás segédtudományaként tekinthető, s a néprajzi atlaszok számos tájnyelvi térképet tartalmaznak: ezek szokások, tárgyak vagy eszközök elnevezésének változatait mutatják be. Komplex társadalmakban, amilyenben a 20. század első felében az európai népek éltek, a fent kifejtett szempontok közül több a regionális tagolódásvizsgálatokba nem vonható be, mert ezeket az állam szabályozza (társadalmi és politikai struktúra, konfliktuskezelés, jog- és adórendszer stb.). Ezek kiesése miatt komplex társadalmakban tehát a kultúra tagolódásának megállapítására a fentiekben (nyelv, gazdálkodás, rokonság) kívül a kultúra más területeit (néphit, népszokás, népművészet) is felhasználják. A legutóbbi részletes magyar monográfia, Kósa László tagolódásvizsgálata például tíz jelenségcsoportot sorol fel, amelyek alapján a regionális elkülönítést végzi: viselet, díszítőművészet, lakáskultúra, építkezés, táplálkozás, gazdálkodás, népzene, néptánc, szövegfolklor és szokások–viselkedés. Ezek közül a korábbi magyar táji-történeti tagolódás-vizsgálatokban a táplálkozás alig, a gazdálkodás és a szokások pedig inkább történeti oldalukat illetően szerepeltek (Kósa, 1998, 60–63).

Minél több kulturális jelenséget vonunk be a tagolódásvizsgálatba, és ezek minél kiegyenlítettebben képviselik a népi kultúra egyes ágait, annál pontosabbak és megbízhatóbbak az egyes kulturális jelenségek változatai földrajzi elterjedtségének számítógépes analízise alapján megrajzolt kulturális régiók. A kiegyenlítetttség szempontját úgy vizsgálhatjuk, ha megnézzük, milyen részarányban képviselik az

európai néprajzi atlaszokban térképezett jelenségek a kultúra egyes területeit. Mivel jelen vizsgálatnak nem célja annak eldöntése, hogy a kultúrák egyes részterületei közül melyek tekinthetők fontosabbnak, illetve kevésbé fontosnak a területi tagolódás kutatásában, az alább következő elemzésben elsősorban az egyes részterületek meglétét vagy hiányát, illetve a számarányok kiegyensúlyozottságát vesszük szemügyre.

A kultúra jellemző részterületeit illetően célszerű két szempontrendszer figyelembe venni. Egyrészt a komplex társadalmak kultúráit jobban jellemző beosztást,

2a. táblázat

A térképezett kulturális jelenségek száma az egyes néprajzi atlaszokban a kultúra részterületei szerint, a Magyar Néprajz (PALÁDI-KOVÁCS 1988–) rendszere alapján (a jelenségek száma)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO*	S	SK
Zsákmányolás						15	20		
Földművelés	18	10	11	16	104	96	41	16	36
Állattartás		9			55	5	25	5	21
Közlekedés, szállítás		3	3	12	39	60	13	5	9
Háziipar, kézművesség				13	18	7	67	5	9
Kereskedelem		4							8
Település	3				5		34	3	2
Építkezés	5	2	1	12	51	121	30	25	42
Életmód	1	12	1	10	12	7	43	3	18
Táplálkozás	14	60	3	21	136	55	29	8	45
Viselet	6	17		4	44	8	45		37
Líra			1	5	2				
Épika	1	8		10					5
Dráma (színház)									2
Zene	2		4		2				16
Tánc	3	5		1					26
Játékok	1	12	3						
Szokások	37	88	48	16	38		64	7	50
Népi vallásosság	6								
Néphit, mágia	6	25	54	66	40		8	23	11
Gyógyítás	2	19	8		8				
Társadalom	12	46	14	9	33				56
Rokonság és család		8			12				46
Életfordulók	1	19	20	16	28		77		32
Díszítőművészet							39		7
Összesen	118	346	171	211	627	374	535	100	479
A kultúra részterületei (max: 25)	16	17	13	14	17	9	14	10	20

* Térképek száma

2b. táblázat

A térképezett kulturális jelenségek aránya az egyes néprajzi atlaszokban a kultúra részterületei szerint, a HRAF 1987-es rendszere alapján (a jelenségek száma)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO*	S	SK
10 Helyszín									
11 Bibliográfia									
12 Módszertan									
13 Földrajzi helyzet									
14 Humán biológia									
15 Viselkedés, személyiség									
16 Demográfia									
17 Történelem és kult. változás									
18 Totális kultúra (etika, normák)									
19 Nyelv									
20 Kommunikáció		7	1						
21 Adatrögzítés									
22 Zsákmányolás						15	20		
23 Állattartás		9			55	5	25	5	21
24 Földművelés	18	10	9	16	104	96	41	16	36
25 Ételkészítés	8	35		14	102	53		5	24
26 Táplálkozás		17	2	6	34		29	3	16
27 Italok, kábitószer	6	20	1	1		2			5
28 Bőr és textil készítése	3			12	18	7	53	3	7
29 Ruházkodás	3	14		4	42	8	45		37
30 Ékszer		3			2				
31 Nyersanyagnyerés									
32 Nyersanyag feldolgozás				1				2	2
33 Építkezés									6
34 Épületek	5	2	1	12	51	121	30	25	38
35 Épületfelszerelés és karbantartás	1			10	7	7	43	3	18
36 Település	3				5		34	3	2
37 Energia									
38 Vegyipar									
39 Tőkés ipar									
40 Gépek									
41 Eszközök, felszerelés							14		
42 Tulajdon	1	15							17
43 Csere		10							8
44 Piac									
45 Pénzügy									
46 Munka		14	9						
47 Üzleti és ipari szervezet									
48 Utazás és teherhordás				8	15	14	13		5
49 Szárazföldi szállítás		3	3	3	24	46		5	4
50 Vízi és légi szállítás				1					
51 Életmód, napi tevékenységek			1		5				

2b. táblázat (folytatás)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO*	S	SK
52 Pihenés	1	12	3						
53 Művészet (díszítő, zene, tánc, irodalom)	6	13	5	16	4		39		56
54 Szórakozás (játékok)									
55 Névadás, mobilitás		4			25		13		
56 Társadalmi rétegződés					8				
57 Személyes kapcsolatok									
58 Házasság	1	7	6	16	17		33		12
59 Család					7				11
60 Rokonság		8			5				35
61 Rokoni csoportok									
62 Közösség	7	9	5	8					39
63 Területi szervezetek									
64 Állam									
65 Kormányzati tevékenység									
66 Politika									
67 Jog	4		2						
68 Bűn és bűnhődés									
69 Igazságügy									
70 Fegyveres erők									
71 Haditechnika									
72 Háború									
73 Társadalmi problémák									
74 Egészség és jólét									
75 Betegség	2	19	8		8				
76 Halál		12	12	3	23		31		17
77 Vallási hiedelmek	12	25	54	63	26		8	23	11
78 Vallási gyakorlat (szokások)	37	69	47	16	40		64	7	49
79 Egyházi szervezet									
80 Számok és mértékek		6							
81 Egzakt tudás									
82 Elképzelések természetről, emberről									
83 Szex									
84 Reprodukció									
85 Csecsemő- és gyermekkor			1						3
86 Szocializáció									
87 Oktatás és nevelés		3	1	1					
88 Felnőtté válás, felnőtt- és öregkor									
Összesen	118	346	171	211	627	374	535	100	479
Részterületek száma	16	25	18	19	23	11	17	12	25

*Térképek száma

amelyet itt a Magyar Néprajz (MN) rendszere alapján állítunk fel,¹⁹ másrészt azonban a nemzetközi összehasonlítás és finomabb jellemzés kedvéért érdemes egy általános kultúraleírási rendszert is felhasználni. Ez jelen esetben a legismertebb kultúraközi összehasonlító elemzés struktúrája, amelyen a Levinson-féle enciklopédia is alapul, tehát a George Peter Murdock (1987) nevéhez köthető Human Relations Area Files (HRAF) rendszere.²⁰ Ez összesen 79 aspektus alapján jellemzi az adott kultúrát, de mindegyik terület még további 5–9 alegységre bontható. A 2. táblázat a térképezett jelenségek számának, a 3. táblázat pedig ezek részarányának bemutatása a kétféle struktúra alapján. Bár a két struktúra között sok a hasonlóság, a különbségek miatt érdemes mindkettőt figyelembe vennünk a következő elemzésben. Noha az MN-struktúra csupán 25 szempontot tartalmaz, ezek közül azonban 6 (líra, epika, dráma, zene, tánc, népművészet) a HRAF-ban összevontan szerepel (53. Művészet), tehát az atlaszokban (ha nem is nagyszámú jelenséggel képviselt, de) létező szempontok az MN-struktúra alapján részletesebben bemutathatók. Más kulturális területen a HRAF struktúrája a kifinomultabb, ugyanakkor – az általános és teljes leírásra való törekvés, valamint a minden kultúrának való megfeleltetés miatt – az összesen 79 aspektusból az európai atlaszokban több mint 50% (41) nincs képviselve. A HRAF struktúrájának finomabb jellegére utal, hogy az atlaszokban ábrázolt kulturális jelenségek itt 10–20%-kal több aspektusba sorolhatók. (A legnagyobb növekmény [csaknem 50%] a svájci atlasznál mutatható ki. Itt például a társadalmi jelenségek csoport négyfelé [kommunikáció, faluközösség, tulajdonviszonyok, munkaszervezet] bontható.) A finomabb rendszer mellett azonban a HRAF szempontjai a beosztásban is kissé mások, ezért a két struktúrába beosztott jelenségek és arányok egymással közvetlenül nem vehetők össze. Talán a legfeltűnőbb probléma az MN-struktúra „szokás” kategóriája, amely ráadásul szinte mindegyik atlaszban nagy arányban van képviselve. A szokásnak közvetlenül megfeleltethető kategória a HRAF-ban nincsen, jobb híján a 78. Vallási gyakorlat csoportba tehető a „szokásokkal” foglalkozó térképlapok. Hasonló problémát jelent a „hiedelmek” betagolása is. Ezek nagy része ugyan a 77. Vallási hiedelmek csoportba sorolható, de vannak olyan jelenségek (pl. halottkultusz, születéssel, házassággal, halállal kapcsolatos hiedelmek), amelyek az életfordulókhoz is beoszthatók, ráadásul sok szokáscelekménnyel együtt. Általában azt a taktikát érdemes követni, hogy magukat a tényleges cselekedeteket az adott életfordulóhoz, a hozzájuk kapcsolódó hiedelmeket, és a hiedelmekből táplálkozó szokásokat pedig a vallási hit és gyakorlat csoportjába soroljuk. A HRAF-ban az energianyerés külön kategória (37.), s itt szerepel a tűzgyújtás is. Az atlaszokban levő, tűzzel kapcsolatos jelenségek azonban inkább az építkezéshez sorolandók, mert legtöbb esetben a tűzhely alakjával, szerkezetével, füstelvezetésével kapcsolatos jelenségek szere-

pelnek. A pontos besorolás azonban önmagában is problematikus lehet. Számos jelenség több kategóriába is beosztható: pl. élelmiszer-tárolás (építkezés >> táplálkozás), istállók (építkezés >> állattartás). Mivel a legtöbb atlaszban tematikusan csoportosítják a térképeket, érdemes ebben az esetben az adott atlasz beosztását követni.²¹

Olyan atlasz még az MN-struktúra alapján sincs, amely valamennyi szempontot átfogná. A legtöbb témacsoportot mind az MN-struktúra (25-ből 20), mind a HRAF struktúra (79-ből 25) alapján a szlovák atlasz öleli át. A HRAF rendszeré-

3a. táblázat

A térképezett kulturális jelenségek aránya az egyes néprajzi atlaszokban a kultúra részterületei szerint, a Magyar Néprajz (PALÁDI-KOVÁCS 1988–) rendszere alapján (%)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO	S	SK
Zsákmányolás						5	4		
Földművelés	15	3	6	8	17	26	8	16	7
Állattartás		3			9	1	5	5	4
Közlekedés, szállítás		1	2	5	6	16	3	5	2
Háziipar, kézművesség				7	3	2	13	5	2
Kereskedelem		1							2
Település	2				1		6	3	<<1
Építkezés	4	1	<1	6	8	32	6	25	9
Életmód	1	4	<1	5	2	2	8	3	4
Táplálkozás	12	17	2	9	22	14	5	8	10
Viselet	5	5		2	7	2	8		8
Líra			<1	2	<<1				
Epika	1	2		5					1
Dráma (színház)									<<1
Zene	2		2		<<1				3
Tánc	2	1		<<1					5
Játékok	1	3							
Szokások	32	26	28	8	6		12	7	10
Népi vallásosság	5								
Néphit, mágia	5	7	32	30	6		1	23	3
Gyógyítás	2	6	5		1				
Társadalom	10	13	8	4	5				12
Rokonság és család		2			2				10
Életfordulók	1	6		12	8	4	14		7
Díszítőművészet							7		1

¹⁹A népművészet kategória a Magyar Néprajzban nem szerepel, ugyanakkor a táblázatból kihagytuk a népi tudományt, amely a Magyar Néprajzban egy alig kidolgozott fejezet, és egyetlen atlasz egyetlen térképe sem ábrázol egyetlen ide tartozó jelenséget sem.

²⁰Murdock rendszerét megőrző módon Néprajzi Atlasznak (Ethnographical Atlas) is nevezte, a jelenségeket azonban nem térképen ábrázolta (MURDOCK, 1967).

²¹Kivéve a lengyel atlaszt, mert ott a térképek nem tematikus rendben követik egymást, és a köteteket kísérelő összefoglalóban ugyanazt a térképet több csoportba is beosztják, pl. a gyűjtőgetésből származó élelmiszereket bemutató térképeket (VI. 309–315.) a gyűjtőgetéshez és a táplálkozáshoz egyaránt besorolják.

3b. táblázat

A térképezett kulturális jelenségek aránya az egyes néprajzi atlaszokban a kultúra részterületei szerint, a HRAF 1987-es rendszere alapján (%)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO	S	SK
10 Helyszín									
11 Bibliográfia									
12 Módszertan									
13 Földrajzi helyzet									
14 Humán biológia									
15 Viselkedés, személyiség									
16 Demográfia									
17 Történelem és kult. változás									
18 Totális kultúra (etika, normák)									
19 Nyelv									
20 Kommunikáció		2	<1						
21 Adatrögzítés									
22 Zsákmányolás						4	4		
23 Állattartás		3			9	1	5	5	4
24 Földművelés	15	3	6	8	17	26	8	16	7
25 Ételkészítés	7	10		6	16	14		5	5
26 Táplálkozás		5	2	3	6		5	3	4
27 Italok, kábitószer	5	5	<1	<<1		<1			1
28 Bőr és textil készítése	2			6	3	2	9	3	2
29 Ruházkodás	3	4		2	7	2	8		8
30 Ékszerek		1			<<1				
31 Nyersanyagnyerés									
32 Nyersanyag feldolgozás				<1				2	<<1
33 Építkezés									1
34 Épületek	4	1	<1	6	8	32	6	25	8
35 Épületfelszerelés és karbantartás	1			5	1	2	8	3	3
36 Település	2				1		6	3	<<1
37 Energia									
38 Vegyipar									
39 Tőkés ipar									
40 Gépek									
41 Eszközök, felszerelés							2		
42 Tulajdon	1	5							3
43 Csere		3							2
44 Piac									
45 Pénzügy									
46 Munka		4	5						
47 Üzleti és ipari szervezet									
48 Utazás és teherhordás				4	2	4	3		1
49 Szárazföldi szállítás		1	2	1	4	12		5	1
50 Vízi és légi szállítás				<1					
51 Életmód, napi tevékenységek			<1		1				

3b. táblázat (folytatás)

A kultúra részterületei	A	CH	D	FIN	H	PL	RO	S	SK
52 Pihenés	1	3	2						
53 Művészet (díszítő, zene, tánc, irodalom)	5	3	3	8	<1		7		13
54 Szórakozás (játékok)									
55 Névadás, mobilitás		1			4		2		
56 Társadalmi rétegződés					1				
57 Személyes kapcsolatok									
58 Házasság	1	2	3	7	3		6		3
59 Család					1				2
60 Rokonság		3			1				7
61 Rokoni csoportok									
62 Közösség	6	3	3	4					8
63 Területi szervezetek									
64 Állam									
65 Kormányzati tevékenység									
66 Politika									
67 Jog	3		<1						
68 Bűn és bűnhődés									
69 Igazságügy									
70 Fegyveres erők									
71 Hadi technika									
72 Háború									
73 Társadalmi problémák									
74 Egészség és jólét									
75 Betegség	2	6	4		1				
76 Halál		3	7	1	4		5		4
77 Vallási hiedelmek	10	7	32	30	4		1	23	2
78 Vallási gyakorlat (szokások)	32	19	28	8	6		12	7	10
79 Egyházi szervezet									
80 Számok és mértékek		2							
81 Egzakt tudás									
82 Elképzelések természetről, emberről									
83 Szex									
84 Reprodukció									
85 Csecsemő- és gyermekkor			<1						<1
86 Szocializáció									
87 Oktatás és nevelés		1	<1	<1					
88 Felnőtté válás, felnőtt- és öregkor									

ben az ide jobban illő svájci atlasz szintén 25 szempontot képvisel, ám az MN szempontjai alapján is a vizsgált 8 atlasz közül (a magyar atlaszsal együtt) a második legtöbbször rendelkezik (17). A magyar atlaszban a HRAF szempontjai közül 23 mutatható ki, tehát ebben a sorban a második legtöbb. A legkevesebb szempontot az egyelőre torzóban maradt lengyel atlasz (MN: 9, HRAF: 11), illetve a svéd atlasz (MN: 10, HRAF: 12) tartalmazza. A többi atlasz (A, D, FIN) tekinthető az átlagosnak (MN: 13–16, illetve HRAF: 16–19).

Az MN rendszerét tekintve a kultúra egyes aspektusai közül a népszokásokhoz sorolható jelenségeket a német (és részben német) nyelvterület atlaszai kiugró mértékben ábrázolják. Ugyanez figyelhető meg a skandináv atlaszokban a néphit kategóriával. Ha ezt a két aspektust összeadjuk, arányuk valamennyi nem egykori szocialista országban készült atlaszban eléri (S, CH), illetve kissé (FIN), sőt jelentősen (A, D) meg is haladja az adott atlasz térképeinek harmadát. A német atlaszban összegük egyenesen az ábrázolt jelenségek 60%-a, ami az atlasz feltűnő egyoldalúságát mutatja. Ez a kép a HRAF rendszerében vizsgálódva sem változik, csak annyiban, hogy a kifinomultabb rendszerezés lehetősége miatt a svájci atlasz kiegyensúlyozottabb képet mutat (itt az összeg csak 26%). Hasonló, több atlasznál is egyformán kiugró arányt a többi részterület közül legfeljebb a torzóban maradt lengyel és az elég egyoldalú svéd atlaszban találunk: az építkezés 32% (PL), illetve 25% (S), a földművelés pedig 26 (PL) és 16 (S) százalékban van képviselve. Kissé kiugró (22%) arányt érzékelhetünk a magyar atlaszban a népi táplálkozás területén. A kép a HRAF rendszerében is hasonló marad, mivel azonban ott a táplálék készítését és fogyasztását elkülönítik, a magyar atlaszban számított 22% kettéválik a kevésbé kiugró 16 és 6%-ra. 10%-nyi vagy azt meghaladó részarányt már több helyen érzékelhetünk, ez azonban egyoldalúságként kevésbé, legfeljebb súlyponteltolódásként értékelhető (földművelés: A, H; közlekedés és szállítás: PL; étkezés: A, CH, PL, SK; szokás: SK; társadalom: A, CH, SK; rokonság, család: SK; életfordulók: FIN). A HRAF rendszerében értelemszerűen kevesebb ilyen találunk már (földművelés: A, H; táplálék elkészítése: CH, H, PL; szárazföldi szállítás: PL; öszszevont művészetek: SK, vallási népszokások: SK).

Ha az egyes atlaszokat elemezzük a kulturális részterületek aránya szerint, a fentiekből következően a legkevesbé kiegyensúlyozottak az osztrák, német és svéd atlaszt, illetve a torzóban maradt lengyel atlaszt tarthatjuk. Az osztrák atlaszban az ábrázolt 16 aspektus közül négy (földművelés, táplálkozás, szokás, társadalom), a német atlaszban az ábrázolt 13 közül három (szokás, néphit, társadalom), míg a svéd atlaszban a 10 aspektus közül szintén három (földművelés, építkezés, néphit) az összes ábrázolt jelenség mintegy kétharmadát öleli föl. A lengyel atlaszban ábrázolt 9 aspektus közül négy (földművelés, közlekedés, építkezés, táplálkozás) összesen 88%-ot tesz ki. Ezt az arányt az atlasz torzó volta sem magyarázza, az el nem készült kötetek ugyanis a szellemi és a társadalmi kultúrát ábrázolnák a tervek szerint, és így alig 1-2 százaléknyi résszel szerepelnek olyan fontos részterületek, mint állattartás (ide legfeljebb az építkezés területéről az állattartó épületek sorolhatók át), az életmód, az öltözködés. Ezek az arányok a HRAF szempontjai szerint sem változnak érdemben. A finn és a magyar atlaszt az MN szem-

pontjai alapján vizsgálva csak a néphit (FIN: 30%) és a táplálkozás (H: 22%) tekinthető kiugrónak, még a legnagyobb arányú öt terület összege sem éri el a kétharmados arányt. A HRAF szempontjai szerint pedig e két atlasz még kiegyensúlyozottabbnak tekinthető. Valamennyi vizsgált atlasz közül azonban a szlovák atlasz ábrázolja nemcsak legteljesebben (20, illetve 25 szempont), hanem legarányosabban is a népi kultúrát. Csak a HRAF rendszer két legproblémásabb kategóriájában (művészet, szokás) éri el a 10%-ot, a kevésbé részletező MN-rendszerben sem haladja meg egyik részterület aránya sem ezt az arányt (az itt összefoglaló jellegű társadalom is csak 12%).

Összességében a kultúra egyes részterületeinek arányos ábrázolását tekintve megállapíthatjuk, hogy míg a kelet-közép-európai országok atlaszaiban a súlypont inkább a tárgyi kultúra felé tolódik, a nyugat-közép- és észak-európai országokban a súlypont erőteljesen a néphit és népszokás felé tolódik (különösen, ha figyelembe vesszük a holland atlasz csak néphittel foglalkozó anyagát is). E szempontból tehát elég egyoldalúnak tarthatjuk a német, az osztrák, a svéd és a torzó lengyel atlaszt, aránylag kiegyensúlyozottak a finn, a svájci és utánuk a magyar atlaszt, míg a legkiegyenlített képet az eddig legutolsónak befejezett szlovák atlasz mutatja.

AZ ADATOK TÉR- ÉS IDŐBELISÉGE

A néprajzi atlaszok egyoldalúságát nemcsak az ábrázolt jelenségcsoportokra vonatkozóan, hanem azok területi elterjedtségét illetően is figyelembe kell vennünk. Számptalan jelenség létezik, amely csak az ország, illetve a nyelvterület bizonyos régióiban fordul elő. A legkézenfekvőbb példák a felekezeti hovatartozástól függő jelenségek. A szentek gyógyító tevékenységében való hit (ezt ábrázolják például a német atlasz NF 10–11 lapjai, vagy a holland atlasz 12–17, 23–28 lapjai) nyilvánvalóan csupán katolikus vidéken jelenhet meg. Hasonló területi elkülönülés figyelhető meg a természeti környezethez köthető jelenségek esetében: a finn atlaszban például nyilván csak azokon a területeken lehet adatot közölni a kender és len megmunkálásáról (I. kötet. 63–69, 74–77), ahol e két növény megterem. Bizonyos gazdasági tevékenységek is területekhez kötődnek: ilyenek például a magyar atlaszban a szemnyerési eljárások egyes típusainak részletezésével foglalkozó lapok: a nyomtatás Erdélyben, a cséplés a Dél-Alföldön hiányzik (61–65, illetve 66–75). A nagy É–D kiterjedésű Svédországban jelentős kisebbségben vannak az olyan lapok, amelyeken az ábrázolt jelenség típusai az egész területet lefedik. Mindennek következtében a számítógépes feldolgozásban nemcsak jelenségcsoportok, hanem területi egységek is alul- vagy felülreprezentáltak lehetnek. Ez befolyásolja a végső eredményt is, hiszen azok a területek, ahol az adott jelenségek léteznek, az elemzésben több változóval (tulajdonsággal) szerepelnek, mint az adott jelenség által nem érintett vidékek.

Az elkészült európai néprajzi atlaszok nem ábrázolnak egységes időmetszetet. Mondhatjuk, valamennyi atlasz azt a kort ábrázolja, amely az adott módszerrel leg-

inkább elérhető, illetve amely az adott ország néprajztudománya érdeklődésének homlokterében áll. Általában azonban megállapítható, hogy a legtöbb atlasz a 20. század első harmadának, s különösen az első világháború előtti másfél évtized képeinek ábrázolására törekszik. A magyar atlasz legtöbb lapja az 1900 körüli állapotot mutatja be. Az osztrák atlaszban a 20. század első felét vitték térképre, a finn atlasz az I. világháború előtti kép megjelenítésére törekszik (VUORELA, 1976, 9), a lengyelek a 19–20. század fordulóját állítják a középpontba (BOHDANOWICZ, 1993, 35) a svédek még régebbre visszanyúlva az 1850–1900 közti viszonyokat igyekeznek ábrázolni (ERIXON, 1957, 7). A szlovák atlasz kínálja a legváltozatosabb képet, ám a lapok túlnyomó többsége a 19. század vége–20. század eleje (110), a 20. század eleje (42), illetve a 20. század első fele (207) bemutatására vállalkozik. A térképkészítés szempontjából különleges megoldást választottak a román atlasz készítői: egyazon térképen, de más színnel jelölik az 1900 körüli, a recens (1972–82), illetve azon adatokat, amelyek e két időmetszetben egyaránt jelen vannak.

A német és a svájci atlasz kérdőívei is igyekeztek a múltra vonatkozóan föltenni kérdéseket (COX 1984: 40), több kérdés azonban a recens kultúrára irányult (SIMON, 2005, 61) és az alapadatok az 1920-as, 30-as évekre jellemző német, illetve az 1937–1942 közti svájci népi kultúrára vonatkoznak. A német atlasz levelezői elsősorban a recens adatokat voltak képesek fölvenni (még akkor is, ha azok valójában már reliktumelemek voltak), a svájci atlasz szakértő gyűjtői pedig erre is törekedtek. A svájci atlaszban csupán 17 jelenség időbeliségét ábrázolják, ilyenkor régi jelenségekre kérdeznak rá, illetve bizonyos jelenségek megjelenését vagy eltűnését regisztrálják. A német atlasz még kevesebb, csupán két jelenség esetében foglalkozik az időbeliséggel (az anyák napja [33.] és az adventi koszorú [36.] megjelenési ideje). Az eltérő időszakra való kitekintést, illetve az időbeli változást más atlaszok is rögzítik: a magyar atlasz 58 lapja a 20. század eleji-közepi képet, 11 egyes jelenségek időbeli változását jeleníti meg. Az osztrák atlasz az archív források alapján a múltba nyúl vissza: 3 lap a 19. század közepi, 7 a 19. század eleji képet mutatja. A szlovák atlaszban az általában vett 20. századi, illetve a „recens” (1970-es évek) képét 36, illetve 34 lap mutatja, egyes jelenségek időbeli változásával 37 lap foglalkozik. A lengyel atlasz eddig megjelent kötetekben csak 7 lap ábrázol más időmetszetet (4: 19. sz. közepe, 3: 20. sz. közepe), és 51 lap egyes jelenségek történeti változását mutatja be. A finn atlaszban, az ábrázolt kép időbeli eltéréseit nehezebb meghatározni, különösen az archív forrásokból gyűjtött folklór anyag esetében, mert itt a legutolsó előfordulások adják az adatokat.

Elméletileg egy kultúra területi tagolódását bármely időmetszetben lehet vizsgálni. A nemzetközi összehasonlítást ugyan lehetetlenné teszi, ha az egyes atlaszok különböző időmetszetet mutatnak be, az egyes atlaszokon azonban önmagukban elvégezhető a tagolódás vizsgálat. A kapott kép karakterisztikusságát illetően azonban erős különbségek lehetnek. A legmarkánsabb kép ott rajzolódik ki, ahol a friss polgárosodás révén a táji differenciálódás előrehaladt, ám a polgárosodás egysegítő hatása még kevésbé jelentkezett. Ebből a szempontból és különösen az anyagi kultúra vonatkozásában a 19–20. század fordulója a kelet-közép-európai népeknél (H, PL, RO, SK + FIN) markánsabb képet rajzolhat ki, mint a polgáro-

sodásban már előrébb tartó nyugatabbi területeken (A, CH, D, S) (KÓSA, 1998, 33–36). Emiatt érthető, hogy a svéd atlasz készítői régebbre igyekeztek visszanyúlni. Az elsősorban recens (a 20. sz. első felére vonatkozó) anyagot feldolgozó oszt-rák, svájci és német atlasz esetében a tagolódás képe nehezebben rajzolódhat ki. Itt már 1900 körül is előrehaladottabb volt a polgárosodás, s az 1930–40-es évekre ez a különbség még nyilvánvalóbbá vált. Ennek következtében a német, osztrák, svájci népi kultúra iparosodás előtti vonatkozásai (elsősorban az anyagi kultúra: földművelés, állattartás, építkezés, lakáshasználat, háziipar területén) a gyűjtött és ábrázolt anyag alapján táji különbségeiben sokkal nehezebben észlelhető és elemezhető. Ez részben annak is magyarázatául szolgálhat, hogy a folklór (szokás és néphit) miért került fölénybe a vizsgált és térképezett jelenségek között.

Ha a szinkron vizsgálat alapfeltételét szigorúan vesszük, azok a térképlapok, amelyek bizonyos kulturális jelenségek időbeli változásával foglalkoznak, illetve nem a fő időmetszetet ábrázolják, nem lehetnek részei az arra az időmetszetre vonatkozó tagolódás megállapításának. Azonban nem lenne szerencsés teljesen figyelmen kívül hagyni ezeket a lapokat sem, mert velük a történeti aspektus jelenik meg a vizsgálatban. Ezenkívül a tagolódás szempontjából is fontos információkat hordoznak, hiszen, mint Barabás Jenő (1963, 103) megállapította: „bizonyos táji különbségek semmi másnak nem tekinthetők, mint időbeli különbségnek”. Ráadásul a „kilógó” lapok ritkán képeznek jelentős mennyiséget, a jelenségek 15%-át sehol sem haladják meg.²² A történetiség problémája a német és svájci atlasz esetén a legkisebb: ezek ugyanis elméletileg a kortárs népi kultúra elemeit ábrázolják. Ez még akkor is igaz, ha – különösen a német atlasz esetén – a kérdőívben bizonyos kérdések a múltra vonatkoznak, és a 20. századi újításokat – néhány kivételtől eltekintve – nem firtatták. A térképek tehát egy szinkron vizsgálat eredményét mutatják, s emiatt a tagolódásvizsgálatba minden további nélkül bevonhatók.

A NYELVFÖLDRAJZ ÉS A TÁJNYELVI HATÁSOK PROBLÉMÁJA

Mivel az atlaszok számos térképükön bizonyos jelenségek népnyelvi variációit rögzítik, a nyelvöldrajz hatását mindenképpen érintenünk kell. A német atlaszmunkálatok korai fázisában a nyelvészeti kutatás a kulturális tájak vizsgálatában (Kulturraumforschung) fontos szerepet játszott, elsősorban Theodor Frings és Adolf Bach munkásságán keresztül. „Ebben az összefüggésben a néprajzra a segédtudomány szerepe hárult. A kulturális tájak kutatásában egészen a legutóbbi időkig sokszor a szellemi és anyagi kultúra vizsgálata nem önmagáért folyt, hanem

²² Egyedül a szlovák atlasz esetében tekinthető soknak ez az arány, ez azonban részben megtevesztő. Az 1. táblázat adatai ugyanis nem a kulturális jelenségeket, hanem a lapokat összegzik, amelyek egy jelentős része illusztratív. Az alaptérképen ábrázolt, s így egy számítógépes adatbázisba elméletileg fölvehető jelenségek között a kilógó lapok száma csak 68, s ez arányában nem haladja meg a lengyel atlaszét.

csak abból a célból, hogy mintegy szükséges eszközként szolgáljon Közép-Európa reliktum és innovációs területeinek, illetve az újítások elterjedésének meghatározásához” – jelentették ki befolyásos kutatók még 1998-ban is (COX–ZENDER, 1998, 164). A nyelvöldrajz hatása alatt az ADV „kérdésfeltevései jól jelzik, hogy az etnológiai atlaszokban a nevekre vonatkozó kérdések nyilvánvalóan túlzott jelentőséggel bírnak” (COX, 1999, 247). Az ADV kérdőívein mintegy 100 kérdés a „Wörter und Sachen” témaköréből származik, s a 171 térképezett jelenségből 41 (24%) az ezekre adott válaszokat ábrázolja (COX, 1999, 242).

A nyelvöldrajz hatása alól a többi atlasz szerkesztői sem tudták kivonni magukat. A legtöbb, a jelenségek elnevezésével foglalkozó térképet a magyar atlaszban (26%) találjuk, de hasonló képet mutat a lengyel (23%) és valamivel kevésbé a svájci (20%) és szlovák atlasz (17%) is. A legkisebb arányt érdekes módon a skandináv atlaszokban (FIN: 5%, S: 2,5%) találjuk. Ők fogadták meg leginkább Matthias Zender figyelmeztetését, aki már a német atlasz első térképeinek megjelenése után leszögezte, hogy a néprajzban alkalmazott térképészeti módszer feladata nem az, hogy a nyelvöldrajz eredményeit támogatja (ZENDER, 1937, 87). A későbbiek során Zender számtalan olyan kutatást végzett, amelyek bizonyították, hogy a szellemi és anyagi kultúra térbeli megjelenése és elterjedése sokkal kevésbé egyenes vonalú és hullámszerű, mint ahogy azt eredetileg a tájnyelvi térképek alapján feltételezték (COX–ZENDER, 1998, 164). Első látásra a néprajzi térképek alapján sem egymástól világosan elváló területeket, sem egyértelmű határvonalakat nem lehetett meghatározni (COX–ZENDER, 1998, 169), már csak ezért is érdemes nagyszámú térképen a számítógép segítségével a csoportosítási elemzést elvégezni.

A NÉPRAJZI ATLASZOK SZÁMÍTÓGÉPES FELDOLGOZÁSA ÉS ELEMZÉSE

A néprajzi és a hozzájuk gyakran kapcsolódó nyelvjárási atlaszok számítógépes feldolgozásának elképzelése már a komputerkorszak hajnalán felmerült. Elsősorban a nyelvjárási jelenségeket, szavak és kifejezések elterjedési területét igyekeztek így földeríteni, illetve a térképek készítését egyszerűsíteni.²³ A következőkben a nyelvészek már arra törekedtek, hogy teljesen automatikusan állítsanak elő nyelvi atlaszokat (VIERECK–RAMISCH, 1991/1997). A nyelvészeti szakterületek közül elsősorban a dialektometriában bizonyult a számítógépek alkalmazása gyümölcsözőnek (GOEBL, 1982, 1984, 1992, 1994, 1998; HUMMEL, 1993; SCHILTZ, 1996), itt a már kész térképek további feldolgozására is sor került (SCHILTZ, 1995). Néprajzi térképek vonatkozásában kevésbé átfogó kutatások történtek. Az első kísérletek tematikus térképek automatikus megrajzolását célozták (COX, 1972; COX–GRIFFIOEN, 1977). A további munka elsősorban az adatok kezelését, kiértékelését

²³ A vonatkozó irodalomról BORSOS, 2001, 189, illetve PUTSCHKE, 1977, 3–5; 391–395. és KEHREN, 1994, 194–202.

és további felhasználását igyekezett megkönnyíteni (KEHREN, 1994, 16–30). Azt, hogy a néprajzi kartográfiában eddig a nyelvészettel összehasonlítva kevésbé jelentősnek tűnik a számítógépek használata, elsősorban az okozza, hogy a néprajzi adatok digitalizálása nehezebb, ugyanis sokrétűbbek, ráadásul az atlaszbeli megjelenésük gyakran következtelen. Ennek következtében a néprajzban és az etnokartográfiában csupán néhány esettanulmányra, illetve a számítógépes módszerek elvi alkalmazhatóságának vizsgálatára került sor (pl. KASCHUBA–LIPP, 1983; MOHRMANN, 1984; SCHIPPERS, 1997). Teljes atlasz digitalizálása és klaszteranalízise eddig csak a magyar anyag vonatkozásában történt meg, a Breiner László Gábor informatikus által külön erre a célra készített programok (EthnoMap, MapCA, és továbbfejlesztett változatuk, az EthnoTool) segítségével.²⁴ A programok úgy készültek, hogy az adatbázisok következtelenségeit kezelni tudják, és különösen rugalmasak ahhoz, hogy az újonnan fölmerülő szempontrendszerek is beépíthetők legyenek. A német atlasz kiválasztott térképeinek a Rajna-vidék területére vonatkozó tesztanalízise során kiderült, hogy a program alkalmas a magyar anyagtól sok vonatkozásban elütő szerkezetű atlaszok feldolgozására is. Ezért a következőkben az egyes nemzeti néprajzi atlaszok adatbázisait abból a szempontból lehet szemügyre venni, hogy az EthnoMap-EthnoTool program rendszerében alkalmazható-e a digitalizálásra és csoportelemzésre.²⁵

A digitalizálásra elsődlegesen a kinyomtatott, tehát (elméletileg) hozzáférhető, és ellenőrzött adatokat tartalmazó térképeket kell alapul venni, csak a gyűjtőpontok korlátozott azonosítása esetén érdemes fölvetni az elsődleges adatbázis felhasználását. Az adatokat mindegyik atlaszban elméletileg a gyűjtőpontokhoz rendelték, és ez a hozzárendelés még akkor is elvégezhető, ha némely atlaszban (FIN, PL, SK) az érzékletesebb kép megalkotása érdekében több jelenség elterjedését felület módszerrel ábrázolták.²⁶ A digitalizálás adatbázisának elemeit tehát a gyűj-

²⁴ Az EthnoTool már nemcsak klaszter-, hanem kapcsolatvizelésre is alkalmas.

²⁵ A néprajzi atlaszok anyagán folytatható klaszteranalízisről részletesen lásd magyarul: BORSOS, 2001a, 191–193, angolul BORSOS, 2000, 176–177, németül: BORSOS, 2001c, 22–23. Fontos azonban itt is kiemelni néhány tényezőt. A meghatározott csoportok száma végső soron az elemzés céljától függ. Ám vannak jellegzetesebbnek tekintett eloszlások: ezeket az összehasonlásokat jelentő szám (az ún. szórásnégyzet) nagyobb változása alapján tudjuk kijelölni, ilyenkor ugyanis a következő lépésben a program már egymástól jobban eltérő településeket von össze. Ilyen jellegzetes ugrás az elemzésben többször is előfordulhat, így kisebb, közepes és nagyobb létszámú csoportokat, azaz mikro-, mezo- és makrorégiókat tudunk elkülöníteni. A különböző klaszterezési eljárások közül kulturális régiók meghatározása során célszerű az ún. Ward-módszert követni, amely a kisebb, de jellegzetesebb csoportok kialakulásának kedvez. Az elemeket standardizálás alá is kell vetni, mert így azok a térképek, amelyek változója (az adott kulturális jelenség) kevés változattal (értékkel) rendelkezik, az elemzésben ugyanolyan súlyal esnek latba, mint a sokértékűek. A változók értékszámát minimum 2 (legegyszerűbb változatban: igen-nem), a maximum definiálatlan (D: 141).

²⁶ A fenti atlaszok a felület módszerrel következtelenen alkalmazták, de más atlaszokban is akad egy-két felületterkép, ezek azonban kivételesek, és ezért nem vettük figyelembe (pl. H: 429. Hurkatöltelékek).

tőpontok jelentik, és ezekhez rendeljük a változókat: mindegyik elemet az egyes változók adott helységben meglévő értékei jellemzik. Ezeket az értékeket a klaszteranalízishez szám formájában kell megadni, tehát minden egyes szöveges értékhez egy számot rendelünk. Ezeket azonban nem a szám numerikus értékének megfelelően kell az analízisben kezelni, hanem szimbólumként, mert valójában az 1 és 10 közti különbség nem azt jelenti, hogy a 10 jóval több, mint egy, hanem csak azt: más.

Az adatbázis fölépítéséhez tehát a gyűjtőpontok azonosítása elengedhetetlen. Ezt a különböző atlaszok különböző módon oldották meg. A legegyszerűbben azok az atlaszok kódolhatók, amelyeknél a gyűjtőpontokat számokkal azonosították (CH, FIN, NL, SK). Aránylag problémamentes a feladat akkor is, ha a gyűjtőpontok egy függőleges és egy vízszintes koordinátával határozhatók meg (PL, H, YU). E három atlasz esetében ezt úgy oldották meg, hogy a térképre egy alaphálót fektettek, és számokkal (PL), betűkkel (YU), illetve ezek kombinációjával (H) azonosították a térkép egy hálónégyzetét. Ha a négyzetbe több helység esett (a lengyel atlaszban a gyűjtőpontokat úgy igyekeztek meghatározni, hogy ezt elkerüljék, de ha mégis), ezeket 1 (H, PL), illetve 2–3 (YU) további szintben azonosították.²⁷ Lényegében ezt a feladatot látja el az osztrák atlasz mellékleteként adott keresőrács is. Hasonló ortogonális koordináta-rendszer alapján dolgoztak a svéd atlasz munkatérképein is (JANSSON–NYMAN 1968, 98), azonban a kinyomtatott lapokra ez a háló nem került rá, csak a térképek szegélyén jelezték.

A gyűjtőpontokhoz tartozó adatok azonosítása a fenti esetekben könnyen elvégezhető, mert mind a számok, mind az alapháló a térképekre halványan rá van nyomtatva,²⁸ és az osztrák atlasz keresőhálója is elvégzi ezt a feladatot. A svéd atlasz esetében azonban a digitalizáláshoz a munkatérképeket kell használni, vagy pedig külön a digitalizálás céljára egy segéd keresőrácsot kell készíteni.

Már az osztrák atlasz keresőhálója esetén is fölmerül, hogy túl sok adat kerül egy négyzetbe, illetőleg alkalomadtán egymásra, tehát nehéz az adatokat a gyűjtőpontokhoz kötni. Ez a probléma azonban a német atlasz esetében a legkomolyabb, itt a térkép egy négyzetcentiméterén akár 30–40 jel is összezsúfolódhat. Az csak kisebb problémát jelent, és a vizuális azonosítást nem hátráltatja, hogy a többi atlasztól eltérően az alapháló nem ortogonális, hanem a földrajzi fókuszot követi, ezért az alapmezők négyzet helyett jó közelítéssel gyűrűcikkely alakúak. Az alapmezők azonosítására azonban nem függőleges és vízszintes koordinátákat, hanem egy kétszintű kódrendszert használtak, amelyet további két (szükség esetén

²⁷ A magyar és a lengyel atlasz lényegében identikus (az alapnégyzetet 16 kis négyzetre osztották föl), amely megegyezik a jugoszláv atlasz két szintjével, csak ezeket az előbbiektől eltérően nem írássorrendben (balról jobbra, fölülről lefelé 1-től 16-ig) számozva, hanem az alapnégyzet 4 és azok újra 4 négyzetre való felosztásával határozták meg (a magyarban 5 számú kisméretű négyzet száma így 13, vagyis 1–3).

²⁸ A finn atlaszban csak a községek határa szerepel a lapon, a hozzájuk tartozó kód egy föléljük helyezhető átlátszó segédterképről olvasható le.

három) szinttel mélyítve határozták meg egy település helyzetét. A látszat ellenére tehát a települések nem egy alapháló koordinátaival, hanem négy- (öt)szintű kóddal vannak meghatározva (mint CH, SK, FIN, csak sokkal bonyolultabban). Mivel a német atlasz térképein csupán a fókuszot követő térképmezők és az egy-egy térképmezőn belüli 36 mező látható, felmérhetetlen munkát jelentene valamennyi térképi jel településhez kötése, és felmerül a kérdés, szükség van-e rá egyáltalán. Egyes helyeken ugyanis a jelek sokasága és bonyolultsága miatt a településhez kötés lehetetlen, máshol viszont (a feldolgozható anyag hiánya miatt) néha egy-egy mező is teljesen üres, márpedig a 0 adatok szaporítása nem sok haszonnal kecsegtet. Ezért a Rajna-vidék tesztelemzésében az elemeket nem az egyes települések, hanem a mezők jelentették, s ehhez kötve (mivel a számítógépes program lehetővé teszi a többszörös értékek feldolgozását is) valamennyi, az adott mezőben szereplő adat megjelent. Ily módon a mező valamennyi, az adott mezőbe eső településre vonatkozó adatot képviselte, tehát – mondhatni – átvette azt a funkciót, amelyet más atlaszokban a korábban kiválasztott és reprezentatívnak tekintett gyűjtőpont. Ilyen – újonnan kialakított – „virtuális reprezentatív gyűjtőpont” lehet a feldolgozás alapja a többi, levelező módszer alapján készült atlasznál is (A, S), a svéd atlasz esetében tehát erre tekintettel célszerű a munkatérkép alaphálóját felhasználni, vagy új, a feldolgozás célját szolgáló alaphálót szerkeszteni.

A „virtuális reprezentatív gyűjtőpont” használata segít egy további probléma, a 0 adatok kiküszöbölése esetében is. A szakértő módszerrel készült térképeken ugyanis az adathiány általában az adott jelenség tényleges meg nem létét rögzíti, a levelező módszer esetében azonban ez korántsem ilyen biztos. Ugyan maga az analízis kilöki magából a sok 0 adattal jellemzett elemeket, annak azonban nincs sok értelme, hogy olyan csoportokat határozzunk meg, amelyeket kizárólag a különböző típusú adathiány tart össze. Az adathiány különösen a svéd és a holland atlaszt jellemzi, az első esetében a virtuális gyűjtőpont meghatározása segíthet, a pontosan kódolt holland atlasznál viszont nem: ez esetben azonban a kis számú és a népi kultúra kizárólag egyetlen aspektusát bemutató térképek miatt az elemzés amúgy sem hozhat elfogadható eredményt.

A nemzeti néprajzi atlaszok nemzetközi felhasználását egy ilyen elemzésben megnehezítheti, ha a térképek címe, illetve jelmagyarázata nincs meg valamilyen világnyelven (angol, német, francia). Ez ismét csak elsősorban a holland atlaszt érinti, azokon mind a cím, mind a jelmagyarázat flamand, illetve holland. A svéd és lengyel atlasz esetében csak a térképcímek vannak meg angolul. A szlovák atlasz lapjain a német és orosz cím mellett a jelkulcs és minden szöveg szlovák nyelvű, ez utóbbiakat azonban egy külön kötetben németül is megjelentették. Az osztrák, német és svájci atlasz térképszövegei értelemszerűen németek (az utóbbi francia nyelvű is), a magyar és finn atlaszban (illetve mellékletében) a címek angol és német, a jelkulcs német nyelvű (az utóbbi második kötete németül is megjelent).

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar néprajzi atlaszra kidolgozott, a magyar atlaszon, illetve a német atlasz egy teszterületén (Rajna-vidék) és 58 teszttérképén lefolytatott digitalizálási eljárás és az erre alapozott csoportosítási módszer a nemzetközi összehasonlító vizsgálatba bevont atlaszok esetében különböző sikerrel kecsegtet. A kevés és egyoldalú lapokat tartalmazó görög, holland és jugoszláv atlaszoknál az eljárás lefolytatása eredménnyel nem járhat. A német atlasz feldolgozása alapján arra következtethetünk, hogy a közepes mennyiségű (50–200) kulturális jelenséget bemutató és általában a levelező eljárást követő atlaszoknál (A, D, S) nagy és közepes régiók szintjén (2–5, illetve 10–15 csoport, a német atlasz tesztvizsgálatában csoportonként 80–100, ill. 20–30 elem) az eljárás még aránylag egységes csoportokat hoz létre, s ezért érdemes lehet lefolytatni. A finn atlasz esetében a nagyobb jelenségszámot és ebből következően a részletesebb csoportosítás lehetőségét sajnos ellen-súlyozza az archív adatokat bemutató térképek nagy száma, amelyek egy adott szinkron elemzésbe csak kritikával vonhatók be. Kis és mikrorégiók meghatározását (20–30, illetve 60–80 klaszter) a magyar atlaszelemzések tanúsága alapján csak a nagyszámú (300–600) és a népi kultúra számos területét lefedő jelenséget bemutató atlaszokon végrehajtott vizsgálatok esetén várhatjuk. A csak az anyagi kultúra egyes aspektusait ábrázoló lengyel atlasz elemzése ezért óhatatlanul korlátozottabb érvényű lesz, mint a jóval tágabb svájci atlaszé. A legmarkánsabb eredményt a szlovák atlasz estében várhatjuk, s mivel az atlasz készítői nem számítógépes módszerrel maguk is végrehajtották a régiók meghatározását, a szlovák atlasz adatainak digitalizálása, klaszteranalízise és végül a kétféle úton elért eredmények összehasonlítása az alkalmazott módszer relevanciájára is pontosabb választ adhat.

IRODALOM

Atlaszok

JABERG, Karl–JUD, Jacob

1928–1940 *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen

TERENTEVA, L. N.–RABINOVICA, M. G. (szerk.)

1985 *Istoriko-etnograficeskij atlas Pribaltiki: Zemledelenie*. Vilnius, Mosklas

TERENTEVA, L. N.–MASLOVOJ, G. S. (szerk.)

1986 *Istoriko-etnograficeskij atlas Pribaltiki: Odezda*. Riga, Zinatne

Cseh Néprajzi Atlasz

VAREKA, Josef (szerk.)

1978 *Etnografický Atlas 1. Ethnographischer Atlas 1. Opera ethnologica 8*. Praha, Československá akademie věd. Ústav pro etnografii a folkloristiku

SCHUEFLER, Vladimír (szerk.)

1991 *Etnografický Atlas 2. Ethnographischer Atlas 2. Opera ethnologica 12*. Praha, Československá akademie věd. Ústav pro etnografii a folkloristiku

MARTÍNEK, Z.

2000 *Etnografický Atlas Čech, Moravy a Slezska 3. Řemeslná, domácká a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*. Praha, Československá akademie věd. Ústav pro etnografii a folkloristiku

Európai Néprajzi Atlasz

ZENDER, Matthias (szerk.)

1980 *Die Termine des Jahresfeuer in Europa. Erläuterungen zur Verbreitungskarte. (Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer 1.)* Göttingen, Otto Schwartz & Co.

Finn Néprajzi Atlasz

VUORELA, Toivo (szerk.)

1976 *Souomen Kansankulttuurin Kartasto 1. Aineellinen kulttuuri*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Atlas der Finnischen Volkskultur 1. Materielle Kultur*. Helsinki, Finnische Literaturgesellschaft

SARMELA, Matti

2000 *Atlas der Finnischen Volkskultur 2. Finnische Volksüberlieferung*. Münster et al., Waxmann

Görög Néprajzi Atlasz

Szerk. nélkül

(é. n.) ΑΤΛΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ. ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ. ΛΕΥΚΩΜΑ Ι.

Holland Néprajzi Atlasz

MEERTENS, P. J.–DE MEYER, Maurits

1959 *Volkskunde-Atlas. Aflevering I*. Antwerpen–Amsterdam, Uitgeverij N. V. Standaard-Boekhandel

1965 *Volkskunde-Atlas. Aflevering II*. Antwerpen, Uitgeverij N. V. Standaard-Boekhandel

MEERTENS, P. J.–DE MEYER, M.–PEETERS, K. C.–VOSKUIL, J. J.

1968 *Volkskunde-Atlas. Aflevering III*. Antwerpen–Utrecht, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij

1969 *Volkskunde-Atlas. Aflevering IV*. Antwerpen–Utrecht, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij

Jugoszláv Néprajzi Atlasz

N. N.

1963 *Etnološki Atlas Jugoslavije, Pokusne Karte*, Zagreb, k.n.

BELAJ, Vitomir (szerk.)

1989 *Etnološki Atlas Jugoslavie. Karte s komentarima. Svezak 1. Ethnologischen Atlas von Jugoslawien. Karten mit Kommentaren. Heft 1*. Zagreb, Centar za etnolosku kartografiju Filozofskog Fakulteta Sveucilista

Lengyel Néprajzi Atlasz

GAJEK, Józef (szerk.)

1958 *Polski Atlas Etnograficzny. Zeszyt próbny. Mapy 1–17.* Wrocław, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej

1964–1981 *Polski Atlas Etnograficzny. Zeszyt I–VI. Mapy 1–355.* Warszawa, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej

Magyar Néprajzi Atlasz

BARABÁS Jenő (szerk.)

1987–1992 *Magyar Néprajzi Atlasz I–IX.* Budapest, Akadémiai

Német Néprajzi Atlasz

HARMJANZ, Heinrich–RÖHR, Erich (szerk.)

1937–1940 *Atlas der deutschen Volkskunde. 1–6. Lieferung.* Leipzig, Hirzel

ZENDER, Matthias (szerk.)

(1958/59/62) *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge. Auf Grund der von 1929 bis 1935 durchgeführten Sammlungen im Auftrage der Deutsche Forschungsgemeinschaft. 1–3. Lieferung.* Marburg, Elwert

ZENDER, Matthias (szerk.) in Zusammenarbeit mit GROBER–GLÜCK, Gerda–WIEGELMANN, Günter

1965/1973 *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge. Auf Grund der von 1929 bis 1935 durchgeführten Sammlungen im Auftrage der Deutsche Forschungsgemeinschaft. 4–5. Lieferung.* Marburg, Elwert

ZENDER, Matthias (szerk.) in Zusammenarbeit mit COX, H. L.–GROBER–GLÜCK, Gerda–WIEGELMANN, Günter

1977/1979 *Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge. Auf Grund der von 1929 bis 1935 durchgeführten Sammlungen im Auftrage der Deutsche Forschungsgemeinschaft. 6–7. Lieferung.* Marburg, Elwert

Osztrák Néprajzi Atlasz

BURGSTALLER, Ernst – HELBOK, Adolf (szerk.)

1959 *Österreichischer Volkskundeatlas. 1. Lieferung.* Linz, Herman Böhlhaus

WOLFRAM, Richard–LENDL, Egon unter Mitarbeit von KRETSCHMER, Ingrid (szerk.)

1965 *Österreichischer Volkskundeatlas. 2. Lieferung.* Wien, Herman Böhlhaus

WOLFRAM, Richard–LENDL, Egon–KRETSCHMER, Ingrid unter Mitarbeit von KLENK, Edith (szerk.)

1968 *Österreichischer Volkskundeatlas. 3. Lieferung.* Wien, Herman Böhlhaus

WOLFRAM, Richard–KRETSCHMER, Ingrid unter Mitarbeit von KLENK, Edith (szerk.)

1971 *Österreichischer Volkskundeatlas. 4. Lieferung.* Wien, Herman Böhlhaus

WOLFRAM, Richard–KRETSCHMER, Ingrid (szerk.)

1974/77/79 *Österreichischer Volkskundeatlas. 5. Lieferung., 6. Lieferung/1–2. Teil.* Wien, Herman Böhlhaus

Román Néprajzi Atlasz

GHINOIU, Ion (szerk.)

2003/2005 *Atlasul Etnografic Român. 1: Habitatul, 2: Ocupațiile (Romanian Ethnographic Atlas, 1. Habitat. 2. Occupation)* București, Editura Academiei Române et al.

Svájci Néprajzi Atlasz

GEIGER, Paul–WEISS, Richard (szerk.) weitergeführt von ESCHER, Walter–LIEBL, Elsbeth–NIEDERER, Arnold

1950–1983 *Atlas der schweizerischen Volkskunde.* Basel, Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde

Svéd Néprajzi Atlasz

ERIXON, Sigurd (szerk.)

1957 *Atlas över Svensk Folkkultur I. Materiell och Social Kultur. Atlas of Swedish Folk Culture. I. Material and Social Culture.* Uddevalla, Kung. Gustav Adolfs Akademien – Bokförlaget Niloé

CAMPBELL, Åke–NYMAN, Åsa (szerk.)

1976 *Atlas över Svensk Folkkultur II. Säger, tro och högtidssed. 1. Kartor, 2. Kommentar. Atlas of Swedish Folk Culture II. Popular Beliefs, Legends and Calendar Customs.* Uppsala, Kung. Gustav Adolfs Akademien – AB Lundequistska Bokhandeln

Szlovák Néprajzi Atlasz

KOVAČEVIČOVA, Soňa (szerk.)

1990 *Etnografický Atlas Slovenská.* Bratislava, Národopisný Ústav Slovenskej Akadémie Vied–Slovenská Kartografia

Egyéb irodalom

BARABÁS Jenő

1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban.* Budapest, Akadémiai

1967 *A Magyar Néprajzi Atlasz helye és jelentősége az európai etnológiai vizsgálatokban.* MTA I. Oszt. Közleményei 24. 117–133.

Berichte

1968 *Berichte über die Arbeit an der ethnologischen Kartographie in einzelnen Ländern.* In: *Bericht – Compte – Rendu. Internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie. 8–10. Februar 1966.* Zagreb. 73–105. Etnoloski Atlas Jugoslavije, Centar za Pripremu Atlasa, Filozofski Fakultet. Zagreb

BOHDANOWICZ, Janusz

1993 *Polish Ethnographic Atlas – aims and methodology.* In: BOHDANOWICZ, Janusz (szerk.): (1993–94) *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, t.I. Rolnictwo i hodowla – część 1. Commentaries to Polish Ethnographic Atlas, vol. I. Agriculture and breeding – part 1–2.* 33–49. Wrocław, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Wydawnictwo

BORSOS Balázs

2000 *Methods and Problems of the Definition of the Cultural Regions of the Hungarian-Speaking Territory by Computer.* Acta Ethnographica Hungarica. 45, 1–2, 171–179.

2000/01 *Cultural Regions of the Hungarian-Speaking Territory as Defined by the Computer. Preliminary research results.* Acta Ethnologica Danubiana. 2–3, 51–77.

2001a *A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Lehetőségek, módszerek, problémák.* In: HÁLA József–SZARVAS Zsuzsa–SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok*

- Paládi-Kovács Attila tiszteletére. 181–198. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet
- 2001b *Computativ bestimmte kulturelle Regionen im Rheinland. Oder: Ist der ADV noch eine Forschung wert?* Kultour. Mitteilungsblatt des Volkskundlichen Seminars der Universität Bonn. 12. Jahrgang. Heft 2. 39–72. +9 Karten
- 2001c *Möglichkeiten und Grenzen der Bestimmung kultureller Regionen mittels elektronischer Verarbeitung der Daten des Atlas der deutschen Volkskunde am Beispiel des Rheinlandes.* Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde. 46, 9–67.
- 2003 A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XXI.* 31–60. Budapest, Akadémiai
- 2005 Kulturális régiók meghatározása néprajzi atlaszok számítógépes feldolgozása segítségével. Módszerek, problémák és teszteredmények a Német Néprajzi Atlasz alapján. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XXI.* 155–222. Budapest, Akadémiai
- BRATANIC, Branimir–BURGSTELLER, Ernst (szerk.)
1959 *Konferenz für volkskundliche Kartographie in Linz a.d.D.* 11–13. Dezember 1958. h.n., k.n.
- COX, H. L.
1972 *Elektronische Datenverarbeitung in der thematischen Kartographie. Kartierungstechnik in Ethnologie und Ethnolinguistik.* Ethnologia Europaea. 6, 108–127.
- 1984 Prolegomena zu einem Studium der germanisch-slawischen Kontaktzonen in Mitteleuropa. Auf Grund der Karten des ADV. In: COX, H. L.–WIEGELMANN, Günter (szerk.): *Volkskundliche Kulturlandschaftsforschung heute. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland* 42. 29–41. Münster
- 1988 *De Ethnologische Atlas van Europa en de aangrenzenden landen: alleen een generatieconflict?* Volkskundig Bulletin. 14, 4–24.
- 1999 *Möglichkeiten und Grenzen einer wort- Und Sachforschung auf grund der sammlung des Atlas der deutschen Volkskunde.* In: SCHMIDT-WIEGAND, Ruth (szerk.): „Wörter und Sachen“ als methodisches Prinzip und Forschungsrichtung I. *Germanistische Linguistik* 1999/145–146, 237–250.
- COX, H. L.–GRIFFIOEN, Wim
1977 *Plotterkarten in der Ethnokartographie.* Germanistische Linguistik. 3–4, 121–136.
- COX, H. L.–ZENDER, Matthias
1998 Sprachgeschichte, Kulturlandschaftsforschung und Volkskunde. In: BESCH, Werner–BETTEN, Anne–REICHMANN, Oskar–SONDEREGGER, Stefan (szerk.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung.* 160–172. Berlin–New York, Walter de Gruyter
- FÉNYES Elek
1851 *Magyarország geographiai szótára I–II.* Pest, Kozma Vazul
- GAJEK, József
1976 *Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski.* In: BIERNACZKY, Maria et al. (szerk.): *Etnografia Polski.* 143–177. Wrocław–Warsawa–Kraków–Gdańsk, Wyd. Polskiej Akad. Nauk. Tom I.
- GHINOIU, Ion
2003 Preface. In: GHINOIU, Ion (szerk.): *Atlasul Etnografic Român. Vol. 1: Habitatul.* 18–20.
- GOEBL, Hans
1982 *Dialektometrie. Prinzipien und Methoden des Einsatzes der Numerischen Taxonomie im Bereich der Dialektgeographie.* Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 157. Band. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften
- 1984 *Dialektometrische Studien (3 Bände) (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 191).* Tübingen
- 1992 *Dialectometry. A Short Overview of the Principles and Practice of Quantitative Classification of Linguistic Atlas Data.* In: KÖHLER, R.–RIEGER, B. B. (szerk.): *Contributions to Quantitative Linguistics.* 277–315. Dordrecht
- 1994 *Dialektometrie und Dialektgeographie. Ergebnisse und Desiderata.* In: MATTHEIER, Klaus J.–WIESINGER, Peter (szerk.): *Dialektologie des Deutschen (Reihe Germanistische Linguistik 147.)* 171–191.
- 1998 *Zu einer dialektometrischen Analyse der Daten des Dees-Atlas von 1980.* In: WERNER, Edeltraud–LIVER, Ricarda–STORK, Yvonne–NICKLAUS, Martina (szerk.): *et multum et multa. Festschrift für Peter Wunderli zum 60. Geburtstag.* 293–309. Tübingen, Gunter Narr Verlag
- HUMMEL, Lutz
1993 *Dialektometrische Analysen zum Kleinen Deutschen Sprachatlas (KDSA) (2 Bände) (Studien zum Kleinen Deutschen Sprachatlas 4)* Tübingen
- JANSSON, Sam Owen–NYMAN, Åsa
1968 Schweden. In: *Bericht. Compte – Rendu. Internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie.* 8–10. Februar 1966. Zagreb. Etnoloski Atlas Jugoslavije, Centar za Pripremu Atlasa, Filozofski Fakultet. Zagreb. 98–100.
- KASCHUBA, Wolfgang–LIPP, Carola
1983 ED-Volkskunde. In: *Tübinger Korrespondenzblatt* 24, 22–30.
- KEHREN, Georg
1994 *Möglichkeiten und Grenzen der computativen Auswertung von Daten des Atlas der deutschen Volkskunde (ADV).* Bonner kleine Reihe zur Alltagskultur 2. Erkelenz, Leo Kehren
- KÓSA László
1975 Néprajzi csoportok és tájak a magyar népismeretben. In: KÓSA László–FILEP Antal: *A magyar nép táji-történeti tagozódása.* 7–51. Budapest, Akadémiai
- 1998 *Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* 3. kiadás. Budapest, Planétás
- LEVINSON, David (főszerk.)
1991–96 *Encyclopaedia of World Cultures I–X.* New York, G. V. Hall & Comp.
- MOHRMANN, Ruth
1984 *Möglichkeiten und Grenzen quantitativer Analysen zur städtischen Volkskultur. Drei norddeutsche Fallbeispiele.* Ethnologia Europaea. 14, 1, 65–79.
- MURDOCK, George Peter
1967 *Ethnographic Atlas.* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press
- MURDOCK, George Peter–FORD, Clellan S.–HUDSON, Alfred, E.–KENNEDY, Raymond–SIMMONS, Leo W.–WHITING, John
1987 *Outline of Cultural Materials.* New Haven, Human Relations Area Files Press
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.)
1988 *Magyar Néprajz I–VIII.* Budapest, Akadémiai

ON THE POSSIBILITIES OF COMPUTER-ASSISTED PROCESSING
OF EUROPEAN ATLASES OF ETHNOGRAPHY

- PUTSCHKE, Wolfgang (szerk.)
1977 *Automatische Sprachkartographie*. Germanische Linguistik 3–4.
- ROOIJAKKERS, Gerard–MEURKENS, Peter
2000 *Struggling with the European Atlas. Voskuil's Portrait of European Ethnology*. Ethnologia Europaea. 30, 75–95.
- SCHILTZ, Guillaume
1995 Kombinationskarten, Zwischenpunktkarten und ihre computative Erstellung. In: LÖFFLER, Heinrich (szerk.): *Alemannische Dialektforschung. Bilanz und Perspektiven (Basler Studien 68.)* 203–216. Tübingen–Basel
1996 *Konzept eines dialektometrischen Informationssystem*. Marburg
- SCHIPPERS, Thomas
1997 Ethnocartography and Multi-media Technologies, New Perspectives in the Access to Old Ethnographic Maps, In: VAREKA, J.–HOLUBOVA, M.–PETRANOVA, L. (szerk.): *Evropsky kulturny prostor – jednota v rozmanitosti (European Cultural Area – Unity and Diversity)*. 55–67. Praha, Akademie ved Ceske republiky
- SIMON, Michael
2003 „Volksmedizin“ im frühen 20. Jahrhundert. Zum Quellenwert des Atlas der deutschen Volkskunde. Studien zur Volkskultur 28. Mainz, GVRP
2005 Der Atlas der deutschen Volkskunde – Kapitel oder Kapital des Faches? In: SCHMITT, Christoph (szerk.): *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft. Hochschultagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Rostock*. 51–62. MÜNSTER et al. (Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte, Band 2)
- TALVE, Ilmar
1973/74 *Kulturgrenze und Kulturgebiete Finnlands*. Ethnologia Europaea. 7, 1, S. 55–103.
- VIERECK, Wolfgang–RAMISCH, Heinrich (szerk.)
1991/1997 *The Computer Developed Linguistic Atlas of England, 1–2*. Tübingen, Niemeyer
- VOURELA, Toivo
1968 Finnland. In: *Bericht. Compte – Rendu. Internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie. 8–10. Februar 1966. Zagreb*. Etnoloski Atlas Jugoslavije, Centar za Pripremu Atlasa, Filozofski Fakultet. Zagreb. 83–84.
- WEISS, Richard
1950 *Einführung in den Atlas schweizerischen Volkskunde*. Basel
1952 Kulturgrenzen und ihre Bestimmung durch volkskundliche Karten. In: *Studium Generale* 5/6. S. 363–373.
- WOLFRAM, Richard
1968 Österreich. In: *Bericht. Compte – Rendu. Internationale Arbeitskonferenz über die ethnologische Kartographie. 8–10. Februar 1966. Zagreb*. Etnoloski Atlas Jugoslavije, Centar za Pripremu Atlasa, Filozofski Fakultet. Zagreb. 91–93.
- ZENDER, Matthias
1937 *Zum Erscheinen des Atlas der deutschen Volkskunde. Zur ersten Lieferung*. Rheinische Vierteljahrsblätter. 7, 78–89.

The article deals with the potential of the different national atlases of ethnography made in Europe in the last 60–70 years, to define the regional distribution of certain cultures through the computerized elaboration of their data. Based on the experiences of the cluster-analysis of the Atlases of Hungarian and German Folk Culture an analysis is made on the different national atlases of ethnography from different points of view (research method, influence of dialectics, determination of collecting points, territorial distribution of data, rates of various aspects of culture). The paper concludes that collected data in different atlases is worth of and suitable for computer elaboration, however exact and detailed cultural distribution patterns could be determined only after the Hungarian, Slovakian, Swiss and Polish atlases, while well determined regions at a large scale could be expected after the elaboration of Austrian, Swedish, Finnish and German material.